

eFL-IP

БИЛИМЛАРДАН ФОЙДАЛАНА ОЛИШНИ ҲИМОЯЛАШ: МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИ ВА КУТУБХОНАЛАР

**(Кутубхоналар учун муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлари бўйича
маълумотнома)**

Мундарижа

Олға интилиш

Муаллифлик ҳуқуқи ва шартнома ҳуқуқи борасидаги муносабатлар: электрон ресурслар ва кутубхоналар консорциуми

Муаллифлик ҳуқуқи ва шартнома ҳуқуқи

Ҳимоянинг техник воситалари “Уч ҳиссалик қулф”

Ҳимоянинг техника воситалари нима?

Муаллифлик ҳуқуқи, ҳимоя муддати ва ижтимоий мулк тушунчаси

Муаллифлик ҳуқуқи ва ижтимоий мулк

Муаллифи номаълум бўлган асарлар

”Етим” асарлар нима?

Ҳуқуқларни коллектив (жамоавий) бошқариш

Ҳуқуқларни коллектив бошқариш нима?

Такрор ишлаб чиқариш бўйича ҳуқуқларни ташкил этиш

Оммавий абонемент ҳуқуқи

Оммавий абонемент ҳуқуқи нима?

Маълумотлар базаларига бўлган ҳуқуқ – Европа қонунчилиги тажрибалари

Маълумотлар базаси: муаллифлик ҳуқуқи ва маълумот базаларига бўлган ҳуқуқ

Creative commons очик мазмундаги лицензия

Creative commons нима?

Илмий коммуникацияга бўлган очик кириш

Илмий коммуникацияга бўлган очик кириш йўли нима?

Муаллифлик ҳуқуқи ва савдо шартномалари

Савдо шартномалари нима?

Халқаро сиёсат масалалари: ХИМТ ривожлантириш дастури

Халқаро сиёсат масалалари

Миллий сиёсат: Адолатли муаллифлик ҳуқуқи ҳимояси

Олға интилиш

Биз билимлар жамиятида яшайпмиз. Билимлар жамиятнинг бошқарув жараёнларини ва демократик бирлашмаларнинг ривожланишида катта аҳамият касб этиб, бутун жамиятнинг ривожланишига фаол таъсир кўрсатади. Оддий инсоний ҳуқуқларни билиш, ўз саломатлиги ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлиш ёки об-ҳаво, саёҳат ва ҳордик ҳақида энг сўнгги аниқ ахборотга эга бўлиш инсонларга асосли қарорлар қабул қилиш ва танлаш ҳуқуқига эга бўлиш имконини яратади. Бу билимлар инновацияларни, ижодий фаолликни ошириб, рақобатбардош иқтисодий ривожланишига асос бўлади. Ахборот кутубхона муассасалари илмий, маданий ва таълимий характердаги барча турга мансуб ахборот ресурсларни тўплаш, қайта ишлов бериш, сақлаш ҳамда кенг фойдаланувчилар учун тақдим этиш каби вазифаларни бажарадилар.

Замонавий ахборот технологиялари кутубхоналарга турли ахборот хизматларини жорий этиш, кенг фойдаланувчилар учун ўз маҳсулотларини тақдим этиш имкониятини яратиб берди. Илгари, фақатгина кутубхоналарга ташриф буюриш орқали эга бўлиш мумкин ресурсларга, бугунги кунда тармоқ технологиялари орқали барча олис ҳудудлардан туриб, бутун жаҳоннинг илмий-таълимий ахборотларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлиш мумкин. Ўз коллекцияларини рақамлаштириш орқали кутубхоналар ўз хазиналаридан бутун дунёни баҳраманд қилиш имконига эгалар.

Барча ривожланаётган мамлакатларда билимларни эгаллашдаги ҳар қандай тўсиқларнинг мавжуд бўлиши йўл қўйиб бўлмайдиган холдир. Молиявий, технологик ҳамда ҳуқуқий тўсиқлар жамиятда билимларнинг ривожланишига тўскинлик қилади.

Мазкур маълумотнома тез ўзгарувчан электрон муҳитда ахборот-кутубхона хизматига оид жиддий ҳуқуқий масалалар борасида амалий қўлланма ҳисобланади.

Кўриладиган муаммолар доираси электрон кутубхона ходимлари иш кўламининг мураккаблигини акс эттиради. Кутубхоначилик ҳамжамяти рақамли даврда ҳам ўз ваколатларини бажара олиши ва нуқтаи назарларини ҳимоя қила олишлари учун кутубхоначилар муҳим масалаларга оид билимларга эга бўлишлари лозим.

Қуйида ҳар бир муаммо қисқа тарзда баён этилиб, кутубхоналарга оид жиҳатлари ажратиб кўрсатилади, кейинчалик ўқиш учун эса манбалар ҳавола қилинади.

eIFL.net консорциуми – нотижорат ташкилот ҳисобланиб, ривожланаётган ва иқтисодий ўтиш давридаги мамлакатларга кутубхоналардан фойдаланувчилар учун электрон ресурслардан кенг фойдаланиш борасида ҳар томонлама маслаҳат ёрдамини амалга оширади. Мазкур маълумотнома кутубхоначилар учун муалифлик ва турдош ҳуқуқлар бўйича жаҳон билан танишишга, бу борада юзага келиши мумкин бўлган саволларга жавоб топишда кўмак беради деган умиддамиз.

Муаллифлик ҳуқуқи ва шартнома ҳуқуқи ўртасидаги ўзаро муносабатлар:

электрон ресурслар ва кутубхона консорциумлари

Муаллифлик ҳуқуқи ва шартнома ҳуқуқи

Қонун - бу жамият томонидан қўлланиладиган ва бажарилиши муқаррар бўлган қоидалар мажмуидир. Қонунлар ишлаб чиқилиш жараёнида муҳокама этилади. Қонун чиқарувчи орган ва мазкур жараённинг барча иштирокчилари томонидан ўз фикрларини баён этиш имконияти мавжуд бўлади.

Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги Қонун Муаллифлик ҳуқуқи эгаси ва ҳимоя қилинган материал фойдаланувчилари (алоҳида шахслар ёки кутубхоналар) орасидаги мувозанатни акс эттириши даркордир. Шу жиҳатдан қонунда кутубхоналарга ўз коллекцияларидаги ҳужжатларнинг сақловини таъминлашда ёки улардан фойдаланишда (“ҳалол фойдаланиш” доктринаси доирасида) қўллашлари мумкин бўлган махсус бўлимлар эътиборга олинган. Одатда, китоблар, брошюралар ва шу каби босма маҳсулотларнинг Муаллифлик ҳуқуқлари ҳимояланган. Шунинг учун кутубхонага китоб келиб тушганда, Муаллифлик ҳуқуқи борасидаги миллий қонунчилик қўланилиши табиийдир.

Шартнома – икки тарафлама томонларнинг бажарилиш ва амал қилиш муддатлари борасидаги келишуви асосидаги хусусий, юридик мажбурий битимдир.

Лицензия – шартнома ҳуқуқи билан бошқариладиган маълум бир фаолият олиб боришга формал ҳуқуқ берадиган руҳсатномадир. Лицензия – электрон маҳсулотлар: компьютер дастурлари, компьютер ўйинлари, онлайн фильмлар, мусиқий асарлар, маълумот базаларидан фойдаланиш ҳуқуқини беришни бошқаришда қўлланилади. Бу кутубхонага келган кўпгина электрон материаллар лицензия шартномалари билан бошқарилишини англатади.

Лицензиянинг ҳар хил турлари мавжуд. (Оберточная лицензия) **“Ўралган лицензия”** – асосан дўкон жавонларида ўралган кўринишда сотиш учун қўлланиладиган: CD ва DVD дисклардаги дастурлар ва компьютер ўйинларидир. **“Келишув лицензияси”** веб - сайтлардан юклаб олинadиган ҳужжатлар учун фойдаланиш лицензиясидир. Мазкур лицензия шартларини компьютер сичкончаси тугмасини оддийгина босиш орқали қабул қилиш ёки рад этиш мумкин. Икки турдаги мазкур лицензиялар муҳокама қилишдан ҳоли ҳисобланади, яъни фойдаланувчи мазкур маҳсулотдан фойдаланишга руҳсат берадиган, маҳсулотнинг ҳуқуқий эгаси томонидан таърифланган шартларни бажаришга мажбур. Ўз навбатида харидорни лицензиянинг ноҳақ шартларига қўшилмасликдан ҳимоя қилувчи бир қатор ҳуқуқий муолажалар ҳам мавжуд.

Кутубхоналар ўз фондларида “дўкон жавон”ларидан сотиб олинган электрон маҳсулотларга эга бўлишлари мумкин, бироқ кўпгина кутубхона ресурслари тижоратий таъмин этувчилар орқали сотиб олинган маълумот базалари, электрон журналлар, китоблар, газеталардан иборатдир. Бу каби ресурслар билан бирга маҳсулотнинг ҳуқуқий эгалари (кўп ҳолларда нашр этувчи - ношир) билан тузилган лицензия шартномаси асосидаги, кутубхоначига стандарт лицензия тақдим этилади. Юқорида қайд этилган “жавонлар”дан олинган маҳсулотлардан фарқли ўлароқ, лицензиянинг матн лойиҳасининг тақдим этилиши ношир томонидан маҳсулотдан фойдаланиш ҳуқуқи ва ундан фойдаланиш муддатлари, шартлари бўйича келишув ҳисобланади.

Кутубхоначи лицензияни диққат билан ўрганиши, керакли ўзгартиришлар киритиши ва ноширга қайтариши лозим. Шартлар ва чекловларни тушунмаслик, мазкур шартларга амал қилмаслик деган сўз эмас. Бир сўз билан айтганда, кутубхоначи ношир билан шартларни муҳокама этиб, муқобил келишувга асосланиши муҳим.

Амалиёт

Электрон маҳсулотлар билан фаолият юритишда лицензияларнинг қўлланилиши кутубхоналар олдида бир қатор муаммоларни келтиради

- Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги қонунда бирор бир масала қандай ёритилганидан қатъий назар, шартнома ҳуқуқи муаллифлик ҳуқуқидан устун туради, чунки кутубхоналар шартнома шартлари билан келишган ҳолда битим тузадилар.
- Лицензия шартномасида томонлар: кутубхона ва ношир, ресурслардан фойдаланиш муддатлари ва шартлари борасида эркин мунозара юритадилар. Бунда кутубхоналар муаллифлик ҳуқуқи доирасидан четга чиқувчи қўшимча имкониятлар борасида ҳам савдолашишлари мумкин. Ёки аксинча, муаллифлик ҳуқуқи қонунида акс эттирилган имтиёзларидан воз кечишлари мумкин.
- Шартнома шартларини ифода этиш эркинлиги кўп ҳолларда кутубхоналарни номувофиқ ҳолатга қўйиши мумкин. Биринчидан, келишувда қатнашувчи томонлар вазияти тенг бўлмаслик ҳолати, бунда ношир материалга танҳо ва эксклюзив эгалик ҳуқуқи.
- Нашриётлар кўп ҳолатда халқаро компаниялар бўлиб, лицензия матнларини тузишда катта харажат талаб этадиган жуда тажрибали адвокатларни ёллайдилар. Матнлар инглиз тилида тузилиб, ўзида бир қатор техник ва махсус терминлардан иборат бўлади. Лицензияни ифода этишда халқаро нашриёт кутубхонанинг қайси мамлакатда эканидан қатъий назар, ўз манфаатларига мос бўлган давлатнинг қонунчилигидан фойдаланиши мумкин.
- Босма маҳсулотлардан фойдаланишда кутубхоналар деярли чеклашлардан холидир. Муаллиф, яъни нашрнинг ҳуқуқий эгасида мазкур китобнинг кутубхона жавонида қанча муддат бўлиши, кутубхонадан мазкур китобни олган фойдаланувчи томонидан қаерда қўлланилиши борасида чеклов қўйиш имконияти мавжуд эмас. Бордию кутубхона маълум бир журналга обуна бўлишдан воз кечса, унинг кутубхонада мавжуд аввалги сонлари ҳеч қандай чекловларсиз фойдаланилиши мумкин. Бунга қарши ўлароқ, лицензияда электрон материаллардан фойдаланиш ҳуқуқи маълум бир вақт оралиғида, аниқроғи лицензияда кўрсатилган муддатда амал қилади. Бу эса электрон ресурслардан фойдаланиш борасидаги ўзаро келишувларда кутубхонада улардан фойдаланишдаги ҳар бир ҳолатни эътиборга олиш муҳимдир.

Кўпгина мамлакатларда кутубхоналар Консорциуми (Бирлашма) электрон ресурслар юзасидаги ўзаро келишувларда кутубхоналарга позицияларини мустаҳкамлашга, кутубхона консорциумининг бошқа аъзолари билан нархлар ва шартлар борасида ўзаро ахборот алмашуви (кооперация) ёрдам беради. Шунингдек, Консорциумлар ходимларни қайта тайёрлаш, электрон порталларни, электрон кутубхоналарни яратиш каби сервислар ва дастурларни амалга оширишда ёрдам берадилар.

Интернет тармоғи орқали электрон ресурсларга эга бўлиш имконининг ортиши 1990-йилларнинг охирига келиб, “Кутубхоналар учун электрон ахборот” (Electronic Information for Library, eIFL.net) нотижорат Халқаро Кутубхона Консорциумини тузилишига олиб келди. Мазкур Консорциум лицензия шартларини муҳокама этиш, ўтиш давридаги ва ривожланаётган мамлакатларнинг кутубхоналар консорциумларини тузиш ва ривожлантиришга ёрдам беради.

Консорциумлар миллий бўлиши мумкин, масалан, “Миллий Электрон-Ахборот Консорциуми” (Национальный Электронно-Информационный Консорциум - НЭИКОН), NELINET – регионал америка тармоғи, бир хил турдаги кутубхоналар бирлашмалари, масалан, университет кутубхоналари – Жанубий Африка кутубхоналар Консорциуми Коалицияси (Coalition of South African Library Consortia - COSALC).

Биргаликда бажарилган ишларнинг натижаси сифатида шартлар ва чегараланишларни аниқ ифода этувчи алоҳида кутубхоналар ва бутун консорциумда қўлланилиши мумкин бўлган лицензия намуналари (модель) ишлаб чиқилди. Кутубхоначилар ва ноширлар билан биргаликда бир қатор лицензиялар намуналари ишлаб чиқилиб, бу эса ўз навбатида ўзаро келишувлар жараёнини енгиллаштирди. Турли хил вазиятлар учун мўлжалланган намуналар мавжуд. Масалан, алоҳида олий ўқув юрти, олий ўқув юртлари консорциуми, оммавий кутубхоналар, махсус кутубхоналар ва х.к. Кўпгина материаллар тармоқда мавжуд бўлиб, барча тур келишувларда улардан дастлабки келишув нуқтаси сифатида фойдаланиш мумкин.

Кутубхоналар учун сиёсий масалалар

Лицензия шартномасининг кутубхона ва унинг фойдаланувчилари манфаатларига мос келишини назорат қилиш (унинг кутубхона консорциумига аъзо ёки аъзомаслигидан ва фойдаланиш учун олинган ресурслар консорциум томонидан бошқарилмаган тақдирда ҳам) кутубхоначининг вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Шунингдек, кутубхоналар шартномада кўрсатилган барча мажбуриятларга амал қила олишига амин бўлишлари лозим.

- Кутубхоналар ўз фойдаланувчилари учун (фойдаланиш ва материалларга эга бўлиш нуқтаи назаридан) ва маблағ билан таъминловчи ташкилотга нисбатан эса (нарх жиҳатидан) энг мақбул битимга эга бўлганлигига амин бўлиши лозим.
- Кутубхоналар битим тузилаётган ҳар бир лицензия шартномасидаги шартлар ва чекловларни тўлиқ англаб етишлари, барча кўрсатилган шартларни ҳеч бир мушкулликсиз бажара олинишлари лозим. Бордию, келтириб ўтилган шартлар борасида бирор бир шубҳа туғилса, албатта мутахассислардан маслаҳат сўрашлари лозим.
- Кутубхоналар консорциумга кириш ёки консорциум тузиш имкониятларини кўриб чиқишлари лозим, бу эса ўз навбатида лицензия битимларини тузишда манфаатларга эга бўлиш жиҳатидан: мутахассисларни тайёрлашда ёрдам, электрон ресурсларни бошқариш бўйича маслаҳатлар, бюджетдан ташқари маблағларни

жалб қилиш ва ҳ.к.лар тариқасида қўшимча имкониятларга эга бўлиши мумкин.

Қисқаси, кутубхоналар қуйидаги ҳолатларда лицензия шартномаларидан сақланишлари лозим:

- лицензия кутубхона жойлашган мамлакатнинг қонун, низом ва йўриқномаларига бўйсунмаган ҳолатларда;
- муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги Қонундаги имтиёзлар ва чекловлар тан олинмаганда;
- сотиб олинган лицензион материаллардан доимий (узоқ муддатли) фойдаланиш ҳуқуқи берилмаганда;
- фойдаланувчиларнинг Интернет манзиллари ва пунктлари ҳуқуқлари кафолатларида учинчи шахслар фаолиятига оид жавобгарликни кутубхоналарга юклатилганда;
- авторизация қилинган фойдаланувчи томонидан қоида бузилишлар учун кутубхона жавобгарликка тортилиши белгиланганда;
- мазкур лицензиядан бош тортиш мумкин эмаслиги ҳақида пункт мавжуд бўлганда;
- лицензия шартларини эълон қилинмаслик шарти ҳақида пункт мавжуд бўлганида;
- ношир томонидан бажариладиган мажбуриятлар “барча нарсага қодирлик” сифатида талқин этилганда;
- фойдаланиш муддатида аниқлик бўлмаганда;
- кутубхона томонидан лицензия учун тўлов “барчасини ўз ичига қамраб олиш” принципида эканлиги таъкидланган ҳолатларда.

Ахборот учун қўшимча манбаа “Лицензирование электронных ресурсов: как избежать юридических ловушек”, <http://www.eblida.org/ecup/docs/licensing.htm>

Кутубхоначилик нуқтаи назаридан баёнот

Позиция Европейского бюро библиотечно-информационных ассоциаций о правах пользователей на электронные документы (1998) <http://www.eblida.org/ecup/docs/policy21.htm>

Заявление Международной коалиции библиотечных консорциумов о перспективах и предпочтительной практике в выборе и покупке электронной информации (ICOLC Statement of Current Perspective and Preferred Practices for the Selection and Purchase of Electronic Information (1998) <http://www.library.yale.edu/consortia/statement.html>

Принципы лицензирования ИФЛА (IFLA Licensing Principles (2001) <http://www.ifla.org/V/ebpb/copy.htm>

Намунавий лицензиялар ва ресурслар

Модельная лицензия eIFL

http://www.eifl.net/services/services_model.html Материалы по

созданию консорциумов

http://www.eifl.net/resources/resources_consortium.html Стандартное

лицензионное соглашение для библиотек

<http://www.library.yale.edu/~license/modlic.shtml>

Модельная лицензия Британского объединенного комитета по информационным системам

<http://www.jisc-collections.ac.uk>

Модельная лицензия для издателей, библиотекарей и подписных агентств

<http://www.licensingmodels.com/>

“Уч ҳиссалик кулф” - ҳимоянинг техникавий воситалари

Ҳимоянинг техникавий воситалари нима?

Ҳимоянинг техникавий воситалари (ҲТВ) – дастурий аппарат воситалари ёрдамида электрон ҳужжатларга кириш, улардан фойдаланишни назорат қилишга мўлжалланган. Ҳимоянинг техникавий воситалари кўп ҳолатларда нусха олишни олдини олиш ёки чеклашда қўлланилади. Ҳимоянинг техникавий воситалари турли ҳолатларда амалга оширилиши мумкин, масалан: DVD аппаратлари худудий кодлаш қўлланилган мамлакатларнинг дискларини ўқий олмайди ёки легал (қонуний) сотиб олинган мусиқани 3 шахс томонидан mp-3 проигривателига ёзиб бўлмаслиги. Кўп ҳолатларда ҲТВ термини ўрнига “Электрон ҳужжатларни бошқариш ҳуқуқи” (ЭҲБХ) термини ишлатилади. Электрон ҳужжатларни бошқариш ҳуқуқига қарши томонлар мазкур аббревиатурани “Электрон ҳужжатларга бўлган тўсиқларнинг бошқаруви” сифатида талқин қиладилар [1].

Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги 1996 йилги Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилоти (ХИМТ) шартномаларини муҳокамаси чоғида кутубхоналар ва ҳамда фойдаланувчилар мазкур технологияга эътибор қаратдилар. Мазкур халқаро шартномаларда Ҳимоянинг техникавий воситаларини четлаб ўтиш қонунга ҳилоф ҳисобланади, чунки Ҳимоянинг техникавий воситалари муаллифлар томонидан “ўз муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоя қилишда” қўлланилади [2].

Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилоти муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги шартномани имзолаган мамлакатларнинг Миллий қонунчилигида Ҳимоянинг техникавий воситаларини четлаб ўтиш ҳолатлари таъқиқланган. Америка Қўшма Штатлари Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги 1998 йилдаги Қонунда шу усулни қўллаган. 2001 йилда эса Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги Европа директиваси мазкур позицияни алоҳида таъкидлади [3]. Ҳар икки ҳолатда ҳам муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги шартнома қатъий изоҳланди (интерпретация). Ҳимоянинг техникавий воситаларини ҳилоф равишда бузиш, четлаб ўтиш ҳолатлари ноқонуний ҳисобланади. АҚШда мазкур тартиббузарлар фуқаролик ва жиноий жавобгарликка тортилади. Бу эса муаллифлар, яъни ресурсларнинг ҳуқуқий эгалари мазкур технологияларни қўллаган ҳолда ҳужжатлари учун фойдаланиш қоидаларини ўзлари белгилашлари мумкин. Лицензиялашда технологиялардан фойдаланишнинг устунлиги электрон ҳужжат эгаларининг вазиятини анча мустаҳкамлайди, чунки улар ўз фойдаланувчиларини “Уч ҳиссалик кулф”га “кулфлайдилар”. (Бу ҳақида аввалги бандда кўриш мумкин: “Муаллифлик ҳуқуқи ва шартнома ҳуқуқи борасидаги муносабатлар: электрон ресурслар ва кутубхоналар консорциуми”).

Фойдаланувчилар манфаатини ҳимоя қилувчилар орасида баъзи эътирозлар ҳам туғилади, яъни Ҳимоянинг техникавий воситалари, Электрон ҳужжатларни бошқариш ҳуқуқлари тижорат нусха кўчиришдан кам ҳимоя қилади, лекин фойдаланувчиларнинг оддий ва табиий фойдаланишида форматларни ўзгартириш, такрор ишлатишларда кучли чекловлар мавжуддир. Чекловларсиз фойдаланиш учун харидор турли хил нарх ўзгаришларига кўнишга мажбурдир. Шунингдек, Ҳимоянинг техникавий воситалари имконияти чекланган шахсларни ҳужжатлардан фойдаланиши учун ёрдам берадиган технологияларни ҳам блокировка қилади.

2005 йил ноябр ойидаги “Sony rootkit” компанияси тарихидаги шармандалик ҳолати шахсий ҳаёт ҳавфсизлиги ва ҳимоясига оид ҳавотирларни ўринли эканини кўрсатди [4]. Sony BMG Music Entertainment компанияси нусха кўчиришдан ҳимоя қилиш тизими билан қуролланган мусиқа дискини яратди. Мазкур тизим фойдаланувчининг компьютерига огоҳлантиришсиз, яшириш равишда кичик (корневая утилита, rootkit) дасурни ўрнатади. Бу дасур кўп ҳолларда ёвуз ниятларда фойдаланиладиган дасур ҳисобланиб, компьютернинг операцион тизимида компьютер вируслари кира оладиган бўшлиқ ҳосил қилади. Норозиликлар шунчалик кўп бўлдики, компания рождество байрами муносабати билан товарларни сотиб юбориш арафасида эканлигига қарамай, ўз маҳсулотини, яъни нусха кўчиришдан ҳимояланган дискларни дўконлардан зудлик билан қайтариб олди. Буларнинг барчаси дунё бўйича ярим миллион тармоқни зарарланишига, натижада АҚШдаги судлов таъқибларига олиб келди.

Амалиёт

Ҳимоянинг бундай кучли усуллари назорат остида бўлиши лозимлигини қонун чиқарувчилар албатта эътироф этадилар.

АҚШнинг муаллифлик ҳуқуқи бўйича офис раҳбари (The US Register of Copyrights) манфаатдор томонларнинг таклифлари асосида қоидалар ишлаб чиқиш ваколатига эга. 2006 йил декабрдаги йўриқномага кўра, ҳимояланган маҳсулотларни (6 хил тур маҳсулотлар ажратиб кўрстайилган) қонун доирасида қўллаган шахслар, келгуси 3 йилда қонуний чеклашлардан озод қилинадилар. Бунда олий ва ўрта махсус таълим муассасаларининг Ахборот-ресурс марказларида, медиа бўлимларда Интернетнинг архивлаштириш тизимларида эскирган форматдаги дастурий таъминот, видео ўйинларни қонуний тарзда сақлаш имкони бўлади [5].

Американинг электрон ҳужжатлар бўйича фуқаролик ҳуқуқлари ташкилоти (Electronic Frontier Foundation) муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги Қонунда асосидаги қонуний фаолиятни босиб ўтиш мақсадида “айланиб” ўтувчи фактларни йиғади. Йиғилган маълумотлар, амалдаги қонунларнинг айнан қароқчиларга эмас, балки қай даражада харидорлар, олимлар ва қонуний рақобатчиларга қаратилганлигини кўрсатади [8].

Кутубхоналар учун сиёсий масалалар

Ахборот жамияти тузишнинг муваффақияти электрон ҳужжатларга эга бўлишга боғлиқдир. Ҳимоянинг техник воситалари (ХТВ), Электрон ҳужжатларни бошқариш ҳуқуқи (ЭХБХ) тизимларини юридик ҳимояси муаллифлик ҳуқуқидаги истисноларга зид ҳисобланади. 2006 йил Британия парламентидаги муҳокама чоғида Британия кутубхонаси вакили “Ҳимоянинг техник воситалари жиддий равишда азалдан қабул қилинган ва ўрнатилган одилна фойдаланиш концепциялари ва кутубхоналарнинг имтиёзларига раҳна солиши, шунингдек, ижтимоий жамият манфаатлари йўлидаги қонуний фойдаланиш ҳуқуқидан маҳрум этиши” мумкинлиги ҳақида огоҳлантирди [9].

Кутубхоналар бир қатор муаммолардан ташвишдалар.

- Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги Миллий Қонунлар доирасида кутубхоналарнинг қонуний ҳуқуқларини амалга оширишда тўсиқлар мавжуд бўлмаслиги керак. Ҳимоянинг техник воситалари учун қонуний фойдаланиш билан ноқонуний

фойдаланиш ўртасидаги фаркни ажрата билмайди. Матндан нусха олишга тўсиқлик қилувчи механизм ҳимояланган асардан ноқонуний нусха олишга имкон бермайди, худди шу билан бирга у қонуний равишда фойдаланаётган талабага ёки кўриш имконияти чекланган шахсга ҳам қонуний ёки муаллифлик ҳуқуқига истисно тариқасида нусха олиш имконини бермайди.

- Халқлар ва тилларнинг бирлигини сақлаш, маданиятларни қўллаб-қувватлаш, асрашда Ҳимоянинг техник воситалари (ХТВ), Электрон ҳужжатларни бошқариш ҳуқуқи (ЭҲБХ)нинг мавжудлиги мазкур ресурсларни узоқ муддат сақловини таъминлашда, архивлаштиришда қийинчиликлар туғдиради. ЭҲБХ тизимининг ўртача умри 3 йилдан 5 йилни ташкил этади. Эскирган электрон ҳужжатларни бошқариш ҳуқуқи ҳужжатларнинг бузилишига олиб келади, кутубхоналарда эса ҳимояларни четлаб ўтиш имкониятининг мавжуд эмаслиги келгусида мазкур ресурслардан фойдаланиш имкониятини ҳам чегаралайди.
- Ижтимоий мулк ҳимояга муҳтождир. Маълумки, Электрон ҳужжатларни бошқариш ҳуқуқи муаллифлик ҳуқуқи муддати тугагач ҳам мавжудлигича қолади. Бунинг натижасида муаллифлик ҳуқуқининг муддати тугаган ҳолатда ҳам ҳужжат блокланган ҳолатдалигича қолади, бу эса унинг мавжудлигига раҳна солиб, ижтимоий мулкнинг қисқаришига олиб келади.

Кутубхоналар ҳуқуқ эгаларининг муаллифлик ҳуқуқидаги қонунда кўрстилган истиснолар ва чегараланишларга эътибор қилмаслик ҳолатларига қарши эътироз билдирмоқдалар. Кутубхоналар қонуний тарзда асардан фойдаланишлари учун Ҳимоянинг техник воситалари ва Электрон ҳужжатларни бошқариш ҳуқуқларни четлаб ўтишга руҳсат берилиши лозим.

Кутубхоналар позициялари ҳақида баёнотлар

Америка кутубхоначилар ассоциацияси “Электрон асрда кутубхоналар ва муаллифлик ҳуқуқи” Американская библиотечная ассоциация «Библиотеки и авторское право в электронную эпоху» (American Library Association, Libraries and Copyright in the Digital Age) http://www.ala.org/ala/washofr7W_Oissues/copyright/copyright.htm#LnC

eIFL/IFLAнинг қўшма баёноти. Совместное заявление eIFL/IFLA «Проект предложений к договору ВОИС о защите организаций радиовещания, май 2006 г.» (eIFL/IFLA Joint Statement WIPO SCCR/14, Draft Basic Proposal for the WIPO Treaty on the Protection of Broadcast Organizations, May 2006) http://www.eifl.net/services/ipdocs/sccr_14_written.pdf Комитет ИФЛА по авторскому праву и другим юридическим вопросам

«Ограничения и исключения ... в электронной среде: международные перспективы библиотек» (IFLA Committee On Copyright And Other Legal Matters (CLM) Limitations And Exceptions...In The Digital Environment: An International Library Perspective) <http://www.ifla.org/III/clm/pl/ilp.htm>

Адабиётлар

Управление ограничениями прав на электронные документы (Digital Restrictions Management) <http://www.drm.info/>

Управление правами на электронные документы: провал среди промышленных стран, угроза развивающимся странам (Digital Rights Management: A failure in the developed world, a danger to the developing world, Cory Doctorow) http://www.eff.org/IP/DRM/drm_paper.php

Фонд электронных границ «Непреднамеренные последствия: 7 лет в условиях действия закона об авторском праве» (Electronic Frontier Foundation, Unintended Consequences: Seven

Years under the DMCA. April 2006) http://www.eff.org/IP/DMCA/unintended_consequences.php
EIFL.net, Международный семинар ВОИС по проблемам интеллектуальной собственности и развития (eIFL.net at WIPO International Seminar on Intellectual Property and Development, 2005) http://www.eifl.net/services/ipdocs/isipd_eifl.pdf

Директива Европейской комиссии по авторскому праву (European Commission, Directive 2001/29/EC (copyright Directive)

http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/copyright-infso/copyright-infso_en.htm

Закон об авторском праве США в цифровом тысячелетии, 1998 г. (Digital Millennium Copyright Act (1998) <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c105:H.R.2281>:

Договор по авторскому праву Всемирной организации интеллектуальной собственности 1996 г. (World Intellectual Property Organization Copyright Treaty (WCT) (1996) <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/>

Муаллифлик ҳуқуқи, ҳимоя муддати ва ижтимоий мулк тушунчаси

Муаллифлик ҳуқуқи ва ижтимоий мулк

Муаллифлик ҳуқуқи ижодий асар яратувчиларга юридик ҳимоя бериб, мазкур асарни ишлаб чиқариш ва фойдаланишда назорат олиб бориш имкониятини беради. Шунингдек, фан, адабиёт ва санъат асарларини (муаллифлик ҳуқуқи), сахна асарларини, ижроларни, фонограммаларни, эфир ва кабель орқали кўрсатув ҳамда эшиттиришлар берувчи ташкилотларнинг кўрсатув ва эшиттиришларини яратиш ҳамда улардан фойдаланиш натижасида келиб чиқадиган интеллектуал мулк соҳасидаги муносабатларни тартибга солади.

Муаллиф, яъни ижодий меҳнати билан асар яратган жисмоний шахс, ўз асарини тайёрланиши ва тарқатилиши, асарнинг теле-радио орқали омма олдида ижро этилиши, кенг оммага тақдим этилиши, асарнинг таржимларини назорат қилиш ҳуқуқига эга бўлади.

Муаллифлик ҳуқуқи ижодий фаолият натижаси бўлмиш фан, адабиёт ва санъат асарларига нисбатан уларнинг мақсади ва кадр-қиммати, шунингдек ифодаланиш усулидан қатъи назар, татбиқ қилинади. Асарлар муаллифлик ҳуқуқи билан кўриқланиши учун асарнинг асл нусхаси, яъни ҳар қандай моддий шаклда: қоғозга туширилган ёки бирор бир ташувчиларда қайд қилинган бўлиши лозим.

Асар оғзаки, ёзма шаклда ёки уни идрок этиш имконини берадиган бошқа объектив шаклда ифодаланган бўлиши лозим. Ёзма шаклдаги ёки моддий жисмда ўзгача усулда ифодаланган асар (кўлёзма, машинка ёзуви, нотали ёзувлар, техника воситалари ёрдамидаги ёзув, шу жумладан аудио ёки видеоёзув, икки ўлчовли ёки ҳажмий-фазовий шаклда яратилган тасвир ва хоказо), ундан учинчи шахсларнинг фойдаланиш имконияти бор-йўқлигидан қатъи назар, объектив шаклга эга деб ҳисобланади.

Турдош ҳуқуқлар деб аталувчи ҳуқуқлар мажмуи мавжуддир. Булар қуйидагилар:

- Овоз ёзиш (муסיқали аранжировка қилувчи шахслар)
- Фильм ва видеолар яратиш (фильм продюсерлари)
- Эфир ёки кабель орқали кўрсатув ва эшиттиришлар (сервис провайдерлар)
- Нашр этилган асарнинг типографик версткалари (ноширлар)

Муаллифлик ҳуқуқи иқтисодий мулкка эга бўлиш ҳуқуқи ҳисобланади. Бу шахс ҳуқуқи ёки гуманитар ҳуқуқ эмас. Муаллиф ёки унинг меросхўри муаллифлик шартномаси тузиш орқали ўз асаридан фойдаланиш ҳуқуқини бошқа шахсга ўтказиши мумкин. Муаллифлик шартномаси учун ҳақ тўлаш талаб қилинади. Муаллифлик шартномаси тайёр асар учун ёки муаллиф яратишни ўз зиммасига олган асар учун (буюртма шартномаси) тузилади. Асардан у ёки бу доирада фойдаланишга рухсатнома бериш тўғрисидаги муаллиф ёки унинг меросхўрлари тузадиган шартнома ҳам (муаллифлик лицензия шартномаси) муаллифлик шартномаси ҳисобланади.

Муаллифлик шартномасида қуйидагилар назарда тутилиши керак:

- асардан фойдаланиш усуллари (мазкур шартнома асосида бериладиган аниқ ҳуқуқлар);
- асардан фойдаланишнинг ҳар бир усули учун тўланадиган ҳақ миқдори ва (ёки) тўланадиган ҳақ миқдорини белгилаш тартиби, уни тўлашнинг тартиби ва муддати.

Муаллифлик шартномасида асардан фойдаланиш ҳуқуқи қанча муддатга берилиши тўғрисида келишилади. Шартнома тузилган вақтда асардан фойдаланиш ҳақидаги ҳали маълум бўлмаган ҳуқуқлар муаллифликка доир шартнома мавзуси бўлиши мумкин эмас. Асардан фойдаланганлик учун тўланадиган ҳақ миқдори тарафларнинг келишувига, башарти асарни нашр этиш ёки ундан бошқа тарзда фойдаланиш белгиланади. Масалан, муаллиф маълум бир тўлов асосида ёзилган китобга, чоп этилган асарига бўлган эгалик муаллифлик ҳуқуқини ноширга топшириши мумкин. Ношир эгалик ҳуқуқига эга бўлиб, китобдан фойдаланиш, унинг тарқатилиши, бошқа тилларга таржимасини назорат қилади. Эгалик муаллифлик ҳуқуқи муаллифнинг ўлиmidан кейин мерос тариқасида ўтказилиши мумкин.

Муаллифлик ҳуқуқининг мақсади асар муаллифи ёки тадбиркорга ўз асари учун молиявий мукофот олиш имконини яратади. Бу кейинчалик бадиий ва маданий муҳитда ижодий фаолликни ошириш ва инновацияларни тадбиқ этишга асос бўлади. Бу муаллифлик ҳуқуқини мустаҳкамловчи биринчи, яъни “Таълимни қўллаб-қувватлаш” Қонунига (1710 й.) тегишли бўлиб, Қиролича Анна Статути (низом) сифатида ном қозонган. Қиролича Анна низом бошқа муҳим принципни ҳам тан олади, унда асар яратувчисининг мутлақ ҳуқуқлари вақт билан чегараланиши лозимлигини билдиради (биринчи публикациядан сўнг амал қилиш муддати 14 йил этиб белгиланди). Бу муддатдан сўнг асар муаллифлик ҳуқуқи чегараланишларидан чиқиб, барча фойдаланиши мумкин даражага, яъни ижтимоий мулкка айланади (public domain).

Ижтимоий мулк – инсониятнинг умуммаданий, интеллектуал меросининг бир қисми ҳисобланиб, ижодкорларнинг илҳомланиши, тасаввурининг ортишида рағбатлантирувчи омил бўлиб хизмат қилади. Ижтимоий мулк ҳисобланган асарлар ҳар қандай чеклашлардан ҳоли бўлиб, улардан тижорат ва нотижорат мақсадаларда, ҳеч қандай рухсатсиз фойдаланиш мумкин. Масалан, ноширлар кенг омма учун китобларнинг махсус арзон нашрларини чоп этиши мумкин. Композитор машҳур балладага (кичик шеъринг қисса) пародия ёзиши, ёки ўқитувчи ҳеч бир таъкибларсиз, маълум бир шеърнинг нусхаларини талабалар ўртасида тарқатиши, кутубхоналар эса ўлкашунослик кўргазмасини ташкил этиш учун ижтимоий мулк ҳисобланган фоторасмларни рақамлаштириши мумкин.

Ҳуқуқнинг амал қилиш муддати

Муаллифлик ҳуқуқининг амал қилиш муддати Қиролича Анна Низомидан кейин бир неча маротаба узайтирилган. 1886 йилда Берн конвенцияси томонидан ўрнатилган Халқаро юридик стандарт, Муаллифлик ҳуқуқи бўйича миллий қонунчиликларнинг асосини ифодалаган ҳолда, бугунги кунда муаллиф вафотидан кейин 50 йилни ташкил этади. Бу муддат ТРИПС шартномаси деб ном олган 1995 йилги интеллектуал мулк ҳуқуқлари тўғрисидаги келишувларда ҳам ўрнатилди.

Бу асосий қоидаларда баъзи категориялар учун истисно қилинди. Кинофилмлар учун илк оммага намойиш этилган кунидан 50 йил сўнг деб белгиланди. Оммага намойиш этилмаган фильмлар учун, яратилган вақтдан бошлаб, 50 йил деб белгиланди. Мазкур шартлар аноним асарларга, шунингдек, муаллиф жисмоний шахс бўлмаган ҳолатларга (ташкilot ёки нашриёт) ҳам тааллуқлидир. Фотосуратлар ва амалий санъат асарлари учун муаллифлик ҳуқуқининг амал қилиш муддати яратилгандан 25 йилни ташкил этади.

Бироқ Берн конвенциясига мувофиқ, ҳар бир мамлакат, муаллифлик ҳуқуқини муаллиф вафотидан кейин 50 йилдан ортиқ муддатга ҳам белгилаш ҳуқуқига эга. ТРИПС шартномасини имзолаган ХИМТ га аъзо мамлакатлар учун муаллифлик ҳуқуқини муаллиф вафотидан кейин амал қилишнинг минимал муддати 50 йил этиб, бошқа мамлакатлар учун эса мажбурий муддат сифатида белгиланди. Дунёдаги кўпгина мамлакатлар Берн конвенцияси шартларини қабул қилиб муаллифлик ҳуқуқини амал қилиш муддатини муаллиф вафотидан сўнг 50 йил деб белгиладилар, бироқ баъзи мамлакатлар бу муддатни 70 йил этиб белгиладилар.

Амалиёт: муаллифлик ҳуқуқининг амал қилиш муддатининг узайтирилиши

ТРИПС шартномаси ва Берн конвенциясига асосан муаллифлик ҳуқуқини муаллиф вафотидан кейин амал қилишнинг муддати 50 йил этиб белгиланди. Ҳар иккала ҳужжат ҳам халқаро миқёсда муҳокама этилиб, мазкур муддат муаллифлар ва асарларнинг ҳуқуқий эгалари ҳамда жамиянинг эҳтиёжи ўртасидаги мутаносибликни сақлайди. Бу муддат ижодкорларга нафақат бутун умри давомида, балки вафотидан кейин ҳам мерос сифатида ўз меросхурлари: фарзанд ва набираларига ҳам фойда келтиришни таъминлаб беради.

1990-йиллар давомида кўпгина мамлакатларда муаллифлик ҳуқуқини амал қилиш муддатини яна 20 йилга узайтирилиб, муаллиф вафотидан кейин 70 йилга этиб белгиланди. Мазкур қарор, ўз чегаралидан анча олисда ҳам глобал иқтисодиётга ўз таъсирини ўтказишга қодир бўлган дунёнинг иккита йирик савдо бирикмалари – Европа Иттифоқи ҳамда АҚШ томонидан илгари сурилди. 1993 йил Европа Иттифоқи муаллифлик ва турдош ҳуқуқларнинг амал қилиш муддатини уйғунлаштириш мақсадида, кўпчилик иштирокчи мамлакатларда муаллиф вафотидан сўнг муаллифлик ҳуқуқини амал қилиш муддатини 70 йилга этиб ўзгартирилди. 1998 йил мазкур муаллифлик ҳимояси шу босқичга чиқарилди, турдош ҳуқуқга эга асарлар учун эса муаллиф вафотидан кейин 95 йилга этиб белгиланди. Кўп ҳолларда муаллифлик ҳуқуқи савдо келишувларининг матнларига ҳам киритилади, чунки Европа Иттифоқи (ёки АҚШ) билан учинчи мамлакатлар билан узок

муддатли шартлар қўйилади, бошқа мамлакатлар уларнинг шартларига қўнишга мажбурдирлар. (Бу ҳақида батафсил маълумот учун “Муаллифлик ҳуқуқи ва савдо шартномалари” бўлимига қаралсин.)

Иқтисоднинг турли соҳалари шарҳловчиларининг фикрича, муаллиф вафотидан кейин 70 йил муддатга белгиланган копирайт, ҳаддан зиёд ҳисобланиб, копирайтнинг азалий мақсади – ижодий ташаббусларни рағбатлантириш, назардан четда қолади.

1998 йилда АҚШда копирайтнинг муддатининг 70 йил этиб узайтирилиш ҳақидаги қонун “Микки Маус ҳимояси ҳақидаги Қонун” сифатида машҳурдир. Қонун муҳолифлари норасмий “Миккини озод қилувчилар” номи остида АҚШ Олий Судида мазкур акт борасида тортишдилар. Уолт Дисней томонидан яратилган сичқонча Микки, Дональд Дак исми ўрдакча ва унинг дўстлари ҳақидаги мультфилмларга бўлган копирайт келаси йилларда тугаб, улар ижтимоий мулкка айланиш арафасида эди. Уолт Дисней компанияси (дарҳақиқат, Оппоқой ва етти гномлар каби ижтимоий мулк ҳисобланган асарлар орқали юксалган) фойда келтираётган асарларни ҳимоясини яна икки ўн йилликка узайтириш, уларни ижтимоий мулкка ўтказмаслик учун барча ресурсларини максимал даражада ишга солишга киришди. Бу тиришишлар натижасида, шу каби бир неча ўн минг асарларнинг ижтимоий фойдаланишга ўтказилиши қолдирилиб, хусусий мулк сифатида 2019 йилгача қолдирилди.

АҚШда мазкур узайтириш ретроактив характерга эга бўлиб, барча муаллифлик ҳуқуқи ҳимоясидаги асарларга тегишли эди. Европада эса мазкур узайтириш ретроактив характерда бўлиб, нафақат ҳозирги вақтда муаллифлик ҳуқуқи ҳимоясидаги асарларга, балки яқин 20 йил ичида ижтимоий мулкка айланган асарларга ҳам тааллуқли бўлди. Бир сўз билан айтганда, ижтимоий мулкка айланиб улгурган баъзи асарлар хусусий эгаларга қайтарилиб, вафот этиб кетган ижодкорларнинг меросхўрлари учун қутилмаган “осмондан ёғилган” совғага айланди.

Бу Европада бир қатор суд ишларини кўрилишига олиб келди. Бу борада Ж.Пуччинининг “Богема” операсини ижро этиш ҳуқуқи бўйича мусиқанинг ноширлари ва давлат театрлари ўртасидаги тортишувни эслаб ўтиш кифоя. Муаллифлик ҳуқуқи борасида Ирландия қонунчилигига киритилган тузатиш жанжалли машҳурликка сабаб бўлди. Бу тузатиш режалаштирилган Джеймс Джойснинг “Улисс” романи қаҳрамони Леопольд Блум куни – “Bloomsday”, яъни романда воқеалар содир бўлган куннинг юз йиллигига бағишлаб ўтказиладиган “Rejoice Dublin – 2004” (Хурсандчилик Дублин – 2004) юбилей фестивалини ўтказилишини таъминлаш мақсадида киритилди. Д.Джойснинг ҳаётлик чоғида чоп этирилган асарларига бўлган муаллифлик ҳуқуқи, унинг вафотидан 50 йил ўтгач, 1991 йилда тугаётган муддатда, муаллифлик ҳуқуқи борасидаги европа қонунчилигидаги киритилган тузатиш натижасида, муаллифлик ҳуқуқи 2011 йилгача узайтирилди. Бу эса 1941 йилда вафот этган Джойснинг ижодини қай тарзда рағбатлантириши ва янги асарлар яратишга туртки бериши мумкинлигини ҳақида ўйлашга мажбур қилди.

Кутубхоналар учун сиёсий масалалар

Кутубхоналар узок вақт мобайнида ижтимоий мулкга тааллуқли бўлган бой ресурсларнинг емирлишидан ҳавотирда. Мазкур асарлар муаллифларга янги асарлар яратишга бой асос ҳисобланади. Бу ресурслар кутубхоналарга дунёнинг бадиий ва адабий

дурдоналарини рақамлаштириш орқали эркин тақдим этиш имконини беради. Бирок мазкур сектор талон-тарож бўлиш ҳавфи остидадир. Дунё маданий ва илмий меросининг кўриқчилари сифатида кутубхоначилар жамият манфаатларини ҳимоя қилишлари, фойдаланувчиларга мазкур секторнинг моҳиятини етказа олишлари ва сиёсатчиларга тўғри қарорлар ишлаб чиқишларида ёрдам беришлари лозим. Мазкур иш, кутубхоналар учун ҳимоя механизмлари, лицензиялаш, ҳужжатларни етказиб бериш, китоб ва журналлар баҳоси, асбоб-ускуналарга бўлган тўлов, шунингдек, фойдаланиш учун руҳсат олиш каби сермашаққат жараёнлар билан боғлиқ бўлган, яширин чиқимларни тушунтириб беришдан иборатдир. Таълим, қолаверса, бутун жамиятнинг ривожланишида, гуллаб-яшнашида ижтимоий мулкнинг мукамал бўлиши лозимлиги аҳамиятини тушунтириб беришлари даркор.

Ахборотга эга бўлиш - муҳим ривожлантирувчи омил ҳисобланган, ривожланаётган ва иқтисодийнинг ўтиш даврини бошдан кечираётган мамлакатларда муаллифлик ҳуқуқи муддатининг узайтирилиши, анаънавий фойдаланиш учун барчага тақдим этилаётган ахборотларнинг, ҳозирда ижтимоий фойдаланишга йўл қўйилмаслиги, таълим ва инновацияларнинг ривожланишида аянчли оқибатларга олиб келади. Ҳимоя муддатини пропорционал бўлмаган равишда узайтирилиши, ривожланган мамлакатлардаги меросхўрлар ва ҳуқуқий эгаларга ривожланаётган мамлакатлардаги ахборотдан фойдаланувчилар, ижодкорлар ҳисобига фойда олиш имкониятини оширади. Ахборот оқимлари тескари йўналишда: бадавлат Шимолдан ночор Жануб томонга ёрдам тариқасида эмас, аксинча, бадавлат Шимолга ночор Жануб ҳисобига бойлик орттиришга ёрдам тариқасида айланади.

Муаллифлик ҳуқуқи ва бошқа ҳуқуқий масалаларга оид ИФЛА кўмитаси таъкидлайди: “Ижтимоий мулк ҳисобланган асарларнинг мукамал манбасининг мавжудлиги ва ҳимояланган маълумотлардан одилона фойдаланиш имконияти янги асарларнинг яратилиши ва ижодий фаолликка замин яратади. Интеллектуал мулкка бўлган ҳуқуқнинг мустаҳкамланиши иқтисодий ўсишга олиб келади, бунда фақат ижтимоий мотивлардан келиб чиққан ҳолда муаллифлик ҳуқуқига айрим мустаснолар киритилиши кифоядир. Ҳақиқатда эса бу нотўғри дихотомиядир. Саноатнинг кўпгина тармоқлари илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишларини амалга оширишда, таълимда, дастурий-таъминот ва аппарат воситаларини мослигини таъминлашда ҳимояланган материаллардан фойдаланишга эҳтиёж сезадилар. Оқилона кўламда фойдаланишнинг чекланиши иқтисодийнинг ўсишини тўхташига сабаб бўлиши мумкин.” (IFLA Committee on Copyright and Legal Matters <http://www.ifla.org/III/pl/ilp/htm>)

Кутубхоначилик нуқтаи назаридан баёнот

Ижтимоий мулкнинг муҳимлиги (Importance of the Public Domain, Special Libraries Association (SLA), журнал «Information Outlook», Vol. 5, No. 7, July 2001) <http://www.sla.Shop/Information/infoonline/2001/jul01/copyright.cfm>

ХИМТга йўналтирилган ИФЛА ва eIFL.net ижтимоий мулк қимматдорлигини баҳолашга тааллуқли Чили бўйича кўшма баёноти. Совместное заявление ИФЛА и eIFL.net по предложению Чили, направленному в ВОИС и касающемуся повышения оценок значимости общественного достояния (Joint statement by IFLA and Electronic Information for Libraries (eIFL.net) on the proposal by Chile for WIPO to undertake an appraisal of the public domain (2006) http://www.eifl.net/services/ipdocs/pcdal_chile.pdf

Ижтимоий мулк аҳамиятини ошириш бўйича ХИМТ га Чилининг таклифи. Предложение Чили для ВОИС, касающееся повышения оценок значимости общественного достояния (Proposal by Chile to WIPO on the public domain (2006)

http://www.wipo.int/meetings/en/doc_details.jsp?doc_id=55592

Электрон хужжатларга тегишли муаллифлик ва турдош ҳуқуқларнинг чекловлари ва истиснолари. Ограничения и исключения из авторского права и смежных прав, касающихся электронных документов: точка зрения международного библиотечного сообщества (2002). Комитет ИФЛА по авторскому праву и другим юридическим вопросам (Limitations and Exceptions to Copyright and Neighbouring Rights in the Digital Environment: An International Library Perspective (2002) IFLA Committee on Copyright and other Legal Matters <http://www.ifla.org/III/clm/pl/ilp.htm>

Адабиётлар, Қонунлар мажмуи

Бернская конвенция о защите литературных и художественных произведений (Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (1886)

<http://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/>

Закон США об увеличении длительности копирайта (US Copyright Term Extension Act) <http://www.copyright.gov/legislation/s505.pdf>

Директива Европейского совета «О гармонизации сроков защиты копирайта и некоторых смежных прав». Официальный журнал Европейской комиссии (European Council Directive 93/98/EEC On harmonising the term of protection of copyright and certain related rights European Commission Official Journal L 290, 24/11/1993 P. 0009 - 0013)

http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/term-protection/term-protection_en.htm

Мақолалар

День Блума: наследники копирайта и культурные фестивали (Bloomsday: Copyright Estates and Cultural Festivals, (2005) 2:3 SCRIPT-ed 345 by M Rimmer)

<http://www.law.ed.ac.uk/ahrb/script-ed/vol2-3/bloomsday.asp>

«Каслон Аналитик»: продолжительность копирайта (Caslon Analytics profile: duration of copyright) <http://www.caslon.com.au/durationprofile.htm>

Расследование ползучего копирайта: уроки истории (The case against copyright creep. Sonny Vono: (A warning from history by Chris Williams)

http://www.theregister.co.Uk/2006/11/29/jonathan_zittrain_interview

Как мне определить, находится ли книга в общественном достоянии? (How do I find out whether the book is in the public domain?)

<http://onlinebooks.library.upenn.edu/okbooks.html#whatpd> Мыши, которые съели общественное

достояние: Дисней - закон о продлении длительности копирайта (The Mouse That Ate The Public Domain: Disney, The Copyright Term Extension Act, And Eldred v. Ashcroft by Chris Sprigman. Findlaw Tuesday, Mar. 05, 2002) http://writ.news.findlaw.com/commentary/20020305_sprigman.html

Список длительности копирайта в различных странах (List of countries' copyright length)

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries%27_copyright_length

Муаллифи номаълум бўлган “етим” асарлар

“Етим” асарлар нима?

Муаллифлик ҳуқуқи ҳимоясида бўлган, бироқ муаллифи ёки ҳуқуқий эгаси номаълум бўлган асарлар етим асарлар ҳисобланади. Бу қонунда кўрсатилган истисно ва имтиёزلардан ташқари фойдаланиш учун ҳеч қандай руҳсат олиб бўлмаслигини билдиради.

АҚШ нинг муаллифлик ҳуқуқи бўйича офиси (US Copyright Office) таъкидича, “асарнинг ҳуқуқий эгаси ва унинг ҳуқуқий ҳолатининг номаълумлиги, шунингдек, мазкур объектни ўз мулки сифатида эълон қилган бирор кимса ёки қонуний ташкилотнинг мавжуд эмаслиги, ундан ижтимоий фойдаланишгига ҳеч кимнинг қаршилиқ билдирмаслигидан жамоа манфаатлари азият чекади” [10]. Бу эса ижодкор ва фойдаланувчиларни мазкур асарлардан ҳуқуқий эгаси номаълумлиги сабабли, ижтимоий мулк сифатида асоссиз равишда фойдаланишдан маҳрум этади.

Ижтимоий мулкни тадқиқ этиш марказининг Дюк университетининг юридик мактаби (The Center for the Study of the Public Domain at Duke Law School) баҳолашига кўра, “етим” асарларнинг кўпчилигида 20 аср маданиятига оид материаллар мавжуддир [11]. Бу ижодкорлар ва фойдаланувчилар учун таъсирга эга. Янги асар яратувчилар кўп ҳолларда мазкур мавжуд асарларга мурожаат қилишни, улардан фойдаланишни хоҳлайдилар, бироқ уларнинг ҳуқуқий эгаларини топишнинг имкони йўқлиги сабаб, бунинг иложи бўлмайди. Бу айниқса, сақловини таъминлаш мақсадида идентификация қилишга руҳсат олиб бўлмайдиган тарихий ва маданий қийматга эга бўлган рақамлаштирилган асарлар, фильмлардан парчалар, овозли ёзувлар, хатлар, фотосуратларга эга бўлган тарихий публикация нашларига тааллуқлидир.

Ҳуқуқий эгаларини топиш ҳаражатлари қимматга тушишини назарда тутиб, ижодкорлар бундай асарлардан фойдаланмасликка ҳаракат қиладилар. Кутубхоналар ҳам улардан фойдаланишга ҳақ тўлай олсаларда, фойдаланмайдилар. Кўп ҳолларда баъзи асарлар ҳуқуқ эгаларига ҳеч қандай фойда келтирмагани учун унутилиб кетади. Баъзи ҳолларда бундай унутилган асарларнинг ҳуқуқ эгалари топилганда эса, улар ўз асарларидан фойдаланилаётганлигидан мамнун бўлиб, жуда оз миқдор компенсация сўрашлари мумкин.

Ҳуқуқий эгаларни аниқлашни имкони бўлмаслик ҳолатларининг турли сабаблари бўлиши мумкин:

- Муаллифи номаълум бўлган, муаллифи маълум, бироқ вафот этган ва меросхур қолдирмаган, вафот этган санаси аниқ бўлмаганда;
- Агар нашриёт ҳуқуқий эгалик қилган бўлиб, фаолиятини тўхтатиб ёки бошқа бир ташкилот билан бирлаштирилган ҳолатда (нашриёт индустриясида бу кенг тарқалган ҳолат), ўзидан кейин ворисга эга бўлмаганда, мазкур нашриётда чоп этилган ишлар муаллифлари ҳақида маълумотлар бўлмаганда.

“Етим” асарлар ўз ичига нашр этилган ва чоп этилмаган адабий асарлар, фотосуратлар, иллюстрациялар, фильмлар, мусиқа асарларини ва бошқа турли тоифадаги ҳужжатларни ўз ичига олади.

Амалиёт

“Етим” асарлар муаммоси етакчи ўринга чиқмаганлигига қатор сабаблар мавжуд:

Муаллифлик ҳуқуқида расмий тартибнинг йўқлиги

Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги Халқаро шартнома –1886 йилги Берн конвенцияси муаллифлик ҳуқуқини аниқлаш ва ўрнатишда ҳар қандай расмиятчиликни таъқиқлайди. Расмиятчиликнинг мавжуд эмаслиги шуни англатадики, муаллиф ўзининг муаллифлигини қайд этиши, ёки расмий равишда бирор бир ташкилотга маълум қилиши шарт эмас.

Ҳимоя, автоматик равишда (ҳис қиладиган ёки идрок этадиган шаклда яратилгач) ёзма шаклда ёки моддий жисмда ўзгача ифодаланган усулда, масалан, қоғозга битилган ёки электрон ташувчиларга ёзилган ахборот тарзида қайд этилган дақиқадан бошлаб вужудга келади. Баъзи мамлакатларда, масалан АҚШ да муаллифларни рўйхатдан ўтказувчи (регистрация қилувчи) ихтиёрий тизим мавжуд. Бу маълум бир асарга эгалик ҳуқуқини ошқор қилишга имконият беради, бироқ мазкур жараён, муаллифлик ҳуқуқини қўлга киритишда бажарилиши шарт бўлган расмий тартибга кирмайди. Шунга кўра, мазкур ҳужжатнинг ҳуқуқий эгасини топиш, унинг фойдаланувчиси зиммасига тушади.

Муаллифлик ҳуқуқи муддатининг узайтирилиши

Муаллифлик ҳуқуқи ҳимоя муддатининг узайтирилиши билан фойдаланиш учун руҳсат олиш ва ҳуқуқий эгаларни аниқлашда қийинчиликлар туғилади. Ижтимоий мулкка тегишли асарларнинг камлиги натижасида фойдаланишга руҳсат сўровчи шахслар сафи кенгаяди. 1886 йилги Берн конвенцияси томонидан ўрнатилган халқаро стандартга кўра, муаллифлик ҳуқуқи муаллифнинг бутун ҳаёти давомида ва вафотидан сўнг 50 йил амал қилади. Масалан, 1920 йил Биринчи жаҳон уруши даврида ўзининг аскарлик ҳаёти тўғрисида китоб ёзган ва 1958 йил 70 ёшида вафот этган муаллифнинг меросхўри мазкур муаллифлик ҳуқуқидан 2008 йилгача фойдаланади. Кутубхона 2006 йилда мазкур асарга киритилган шеърдан “Соммдаги жанглarning 90 йиллигига” бағишланган кўргазма учун чоп этиш учун муаллифнинг меросхўрларидан (копирайт муаллиф томонида эканини назарда тутган ҳолда) албатта руҳсат олишга мажбур. Муаллифлик ҳуқуқи 70 йилгача узайтирилган мамлакатларда эса мазкур ҳимоя 2028 йилгача бўлиб, яъни муаллиф китобни ёзгандан сўнг 108 йил амалга оширилади. Бу вақт оралиғида муаллифнинг меросхўрлари ёки муаллифлик ҳуқуқига эга ворисларни излаб топишга имкон жуда оз бўлиб, бунинг натижасида кутубхона мазкур асардан кўргазмада фойдаланишдан воз кечади.

АҚШ нинг **муаллифлик ҳуқуқи бўйича офиси** (US Copyright Office) муаллифлик ҳуқуқи муддатининг узайтирилиши, унинг моддий жиҳатдан сақловини таъминлашда муаммолар тўғдириши борасида ҳавотир билдирди. Ҳуқуқий эгаси номаълум бўлиб эскиб борётган фильмларни узоқ муддат сақловини таъминлаш мақсадида бошқа ташувчиларга (носители) ўтказиш учун руҳсатнома олиш лозимдир. Архивлар маданий мероснинг муҳим таркибини сақлаб қолиш билан шуғулланаётган бир вақтда, бунга жавобан охириги дақиқада асарнинг ҳуқуқий эгаси суд даъвоси билан келмаслигига ҳеч ким қафолат бера олмайди. Барчасига қўл силиб, ўз эҳтиёткорлик чорасини кўриб, мазкур ишни бутунлай

йўқ бўлишига йўл қўйиши лозимми? Бу ҳақида тўлиқ маълумотни “**Муаллифлик ҳуқуқи, ҳимоя муддати ва ижтимоий мулк тушунчаси**” бўлиmidан кўришингиз мумкин.

Тармоқда жойлаштирилган асарлардан фойдаланишни яхшилаш

“Етим” асарлар муаммоси фақатгина эски асарларга тааллуқли эмас, балки бу замонавий электрон материаллардан фойдаланишга ҳам тааллуқлидир. Интернет ўзига хос оригинал мазмундаги асарларни қидириш ва тарқатиш учун янги имкониятлар очиб беради, бироқ фойдаланиш учун рухсат олиш талаб этилган ҳолатда, мазкур ресурсларнинг барча афзалликларидан фойдаланиш имконсиз бўлиб қолади, чунки баъзи ҳолларда муаллиф номаълум бўлиб, веб-сайтдаги электрон манзили эскирган бўлади. Потенциал фойдаланувчилар бутун дунё бўйлаб тарқалганлигини назарда тутсак, ҳуқуқ эгасининг Ҳиндистон, Европа ёки Жанубий Америкадан излаш амалга ошириб бўлмас жараёндир.

Creative Commons ташаббуси муаллифларга ўзининг асарларини маълум бир фойдаланиш юзасидан лицензиялаш имкониятини бериб, бу вазиятни ойдинлаштириш ва енгиллаштиришга имкон яратади, бироқ “Ижод парки” реал мавжуд бўлган ва ҳал қилиниши лозим муаммоларни ечмайди.

Баъзи ечимлар

Қатор мамлакатларнинг қонунчилари ва расмий вакиллари мавжуд ечимларни таклиф қилмоқдалар.

Масалан:

Канада Муаллифлик ҳуқуқи Кенгаши (Copyright Board) ҳуқуқий эгаси номаълум бўлган чоп этилган асарлардан фойдаланишда алоҳида имкониятли лицензиялар тақдим этиши мумкин. Бундай лицензия учун мурожат қилган шахслар, ёзма равишда асарга эгалик қилувчини топиш борасида қилган саъй-ҳаракатларини баён этади. Агар Кенгаш асарга эгалик қилувчини топиш борасида “оқилона, мантиқий ва етарли” даражада ҳаракат қилинганлигини эътироф этса, мустақил равишда асардан фойдаланиш муддати ва тўлов қийматини чиқаради. Агар 5 давомида ҳуқуқий эгалик қилувчи шахс топилмаса, йиғилган тушумлар мувофиқ муаллифлик ҳуқуқини коллектив бошқарув жамиятига ўтказилади. Мазкур Канада тизими фақатгина муаллифи маълум, бироқ топилмаётган асарлар учунгина қўлланилади, бироқ муаллифи номаълум асарлар учун бундай тизим қўлланилмайди. Бу тартиб жорий этилгандан буён 1990 йилгача 125 та шундай тартибдаги лицензия берилган.

Европа комиссияси, 2006 йилда электрон кутубхоналар учун тавсиялар чоп этганда шуни таъкидладик, лицензиялаш механизми ҳуқуқий эгалик қилувчилар билан биргаликда ташкил этилиб, бунда етим асарлар, савдо учун босма чоп этилган нашрлар (out of print) ҳам ҳисобга олинishi лозим. Комиссия иштирокчи мамлакатларга, машҳур “етим” асарлар, шунингдек, ижтимоий мулкка тааллуқли бўлган асарларни рўйхатини нашр этиш орқали етим асарларни рақамлаштириш имкониятларини яхшилашни тавсия этади.

Буюк Британияда асарга эгалик қилувчини топиш борасида “мантиқий ва етарли” даражада ҳаракатлар натижасида муаллиф шахси аниқланмаса, ёки айтарли даражада қадимги асар ҳисобланиб, муаллиф 70 йиллар аввал вафот этган, асарга бўлган

копирайнинг тугаганлиги тахмин қилинганлиги эътироф этилса, қоида бузилмаганлигини белгиловчи чекланган қоидалар мавжуд. Бироқ, бу қоидалар фақатгина муаллифлари, муаллифлик ҳуқуқига эгаллик қилувчилар топилмаган, етарлича эски “етим” асарларгагина тааллуқлидир. Канада қонунчилиги каби, Британия қоидаларида ҳам муаллифни қидириш борасидаги “мантиқий ва етарли даражадаги қидирув”га тааллуқли бўлган кўрсатмалар берилмаган.

АҚШ нинг Муаллифлик ҳуқуқи офиси (Copyright Office) 2006 йилда “етим асарлар” борасида ҳисобот чоп этди. Унда “етим асарларни” чоп этмоқчи бўлган потенциал ноширлар асарнинг ҳуқуқий эгасини топиш борасида етарли даражада қидирув ўтказлари лозимлиги тавсия этилади. Бордию, етим асарлар қайта нашр қилинса (масалан, рақамлаштирилса) ва бунда материалдан фойдаланилганлиги учун ҳақ талаб этувчи ҳуқуқий эгаси топилса, бундай ҳолатда, муаллифлик ҳуқуқи бузилганлиги учун эмас, балки, фойдаланилганлик учунгина компенсация тўланади.

Кутубхоналар учун сиёсий масалалар

“Етим” асарлар муаммосининг ечилмаганлиги кутубхоналарга жаҳон маданий меросини сақловини таъминлаш, тақдим этиш каби вазифаларини бажаришда жиддий равишда шикаст етказди. Кўп ҳолларда рақамлаштириш асарлардан кенг фойдалана олишнинг ягона қулай усулидир. Бироқ “етим асарлар” киритилган электрон ҳужжатлар коллекциясини ташкил этишда ахборот кутубхона муассасалари, муаллифлик ҳуқуқларини бузмаганликларини исбот этиш талаб этиладиган қимматга тушувчи ва узок муддатли ташвишли тортишувларга тўқнаш келишлари мумкин. Баъзи мамлакатларда кутубхоналарга коллекцияларида мавжуд асарларни сақловини таъминлаш мақсадида қайта тиклаш каби қонун билан мустаҳкамланган ҳуқуқга эга. Кутубхоналарга муаллифлик ҳуқуқи эгаларини руҳсатсиз мазкур ресурсларни масофадан тақдим этиш имкони берилмайди.

Архивчилар, кутубхоначилар, фильм реставраторлари, рассомлар, илмий ҳодимлар, ўқитувчилар, кичикроқ нашриёт эгаларининг энг оддий реакциялари – жавобгарлик, суд таъқибларининг ҳавфи мавжудлигини назарда тутган ҳолда, асар ижтимоий мулкка ўтмагунча ёки фойдаланиш учун расмий руҳсат олинмагунча, илмий мақсадларда ресурсларни рақамлаштириш каби лойиҳаларини четлаб ўтадилар. Кутубхоналар, университетлар, кичик бизнес эгалари (ноширлар) каби ижтимоий маблағлар билан молияланадиган ташкилотлар бу борада юзага келиши мумкин бўлган хавф-ҳатарни баҳолаш юзасидан юридик маслаҳатлар олиш имконига эга эмас. Улар судда ишни кўрилиш каби жараёнларни олдини олиш мақсадида бундай ишларга қўл урмасликни маъкул кўрадилар.

Бунинг натижасида эса турли мазмундаги ноёб “етим асарлар” ҳам муаллифлик ҳуқуқи эгаларининг номаълумлиги натижасида, улардан янги ижодий лойиҳаларда фойдаланилиб, кенг оммага тақдим этиш имкони бўлмайди. Бу номаълумлик натижасида, янги лойиҳаларда, ижодий ишларда кенг фойдаланиш, оммага тақдим эта олмаслик каби муаллифлик ҳуқуқининг ижтимоий салбий томонлари акс эттиради. Ахборот кутубхона муассасалари бундай масалалар борасида оқилона ечимлар қабул қилишда фаолият кўрсатишлари лозим.

Кутубхоначилик нуқтаи назаридан баёнот

Илмий кутубхоналар ассоциацияси (Association of Research Libraries)
<http://www.arl.org/info/frn/copy/orphanedworks/>

Американская библиотечная ассоциация (American Library Association)
<http://www.ala.org/washoff/WOissues/copyright/orphanworks/orphanworks>

Адабиётлар

Центр по изучению общественного достояния, Юридическая школа университета Дюка (Center for the Study of the Public Domain, Duke Law School) <http://www.law.duke.edu/cspd/orphanworks>

Канадский Совет по авторским правам. Ненайденные правообладатели (Copyright Board Canada Unlocatable copyright owners) <http://www.cb-cda.gc.ca/unlocatable/index-e.html>

Рекомендации Европейской комиссии по оцифровке и сетевой доступности материалов культурного наследия и обеспечения сохранности цифровых документов (European Commission Recommendation on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation)

http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm

http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/doc/recommendation/recommendation/en.pdf

Офис авторского права при Библиотеке Конгресса США (The Library of Congress, US Copyright)Office <http://www.copyright.gov/orphan/>

Ҳуқуқларни коллектив бошқариш

Ҳуқуқларни коллектив бошқариш нима?

Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги қонунга мувофиқ муаллифлар, ижрочилар, фотографлар ва бошқа ҳуқуқ эгалари ўз асарларини авторлаштириш ҳуқуғига эгалар. Улар ўз муаллифлик ҳуқуқлари бошқарувини ташкилотларга, ёки “коллектив жамоаларга” ўтказишлари мумкин. Муаллиф топшириғига кўра жамоалар муаллифлик ҳуқуқини бошқариши мумкин. Бу ихтиёрий шартнома кўринишида ёки қонун орқали амалга оширилади. Ўз хусусиятига кўра, муаллифлик ҳуқуқини коллектив бошқариш фойдаланувчилар учун индивидуал муаллифлик ҳуқуқи эгалари билан шартнома тузишдан кўра қулайроқдир.

Турли ҳуқуқларни бошқаришга хизмат кўрсатувчи жамиятлар мавжуд. Умуман, ҳуқуқларни коллектив жамоаси шеърларни ўқиб эшиттиришга, радио- ва телестанциялар орқали, ресторан ва магазинларда жонли ва ёзиб олинган мусиқаларни оммавий жойларда ижро этилишига лицензия беради. Шунингдек, барлар каби оммавий жойларда ҳам мусиқани ижро этилиши ҳам ҳуқуқий эгалар номидан иш кўрувчи овозли ёзувларни (воспроизведение) қайтадан тиклаш жамияти (кўп ҳолларда овоз ёзиш компаниялари) томонидан лицензиялаштирилиши талаб этилади. Механик копирайт (mechanical copyright) жамияти турли хил форматдаги мусиқа ёзувларини лицензиялаштиради,

масалан, ижро этилган кўшиқларни кавер-версияларини, тўй ва базмлар учун саундтреклар яратишга руҳсат беради. Рассом, дизайнерларни ҳуқуқларини жамовий бошқарув жамияти карикатурачи, архитектор, аниматорлар асарларини лицензиялаштиради. Умуман олганда жамоа бошқаруви жамияти қуйидаги функцияларни бажаради:

- Қонун асосида руҳсат бўлмаган ҳолатларда, ҳимояланган асарларни фойдаланувчилар томонидан фойдаланилишини (алоҳида шахслар, ахборот кутубхона муассасалари, теле-радио эшиттириш ташкилотлари, нусхалаштирувчи агентликлар) лицензиялаштиради.
- Муаллифлик чегирмаларини (роялти) йиғиб, ҳуқуқ эгалари ўртасида тасимлайди.
- Ҳуқуқий эгаликларини янада мустаҳкамлашга хизмат қилади.
- Трансчегаравий лицензиялаштиришни амалга ошириш мақсадида бошқа, масалан, хорижий мамлакатлардаги ҳуқуқларни бошқарувчи жамоавий жамиятлар билан битимлар тузади.

Бир хил жамовий жамият мавжуд бўлмайди, улар бир биридан қайси қонун доирасида тузилганлиги, структураси ва функциялари, ва фойдаланувчиларга қай даражада ҳуқуқларни тақдим эта олишлари билан ажраладилар. Умуман лицензия бермайдиган баъзи жамиятлар ҳам мавжуд. Бунинг ўрнига улар фото нусхалаштирувчи ускуналар, факслар, сингари нусха кўчирувчи ускуналар сотувидан тушган фойдани йиғиш билан шуғулланадилар. Бу амалиёт “нусха кўчириш ускунасига солиқ” (machine levy) деб аталади. Кўпинча жамоавий жамиятлар фойда келтирмайдиган ташкилотлар ҳисобланади.

Такрор ишлаб чиқариш ҳуқуқларини ташкил этиш

Ахборот кутубхона муассасаларининг ўз фаолиятлари давомида юқорида келтирилган коллектив жамиятларнинг биридан лицензия олиш эҳтиёжи туғилиши мумкин. Кўп ҳолларда “Репрографик қайта ишлаш ҳуқуқларини ташкил этиш” (“Организация прав на репрографическое воспроизводство” ОПП) номли коллектив жамият билан битим тузилади. Одатда репрографик қайта ишлаш ҳуқуқларини ташкил этиш жамияти китоб, журналлар, босма ва нашриёт секторидаги бошқа ҳужжатларни фотонусхалашни лицензиялаштиради, шунингдек, рақамли нусхалаштиришни ҳам лицензиялаштиради. Репрографик қайта ишлаш ҳуқуқларини ташкил этиш жамияти, бошқа коллектив жамиятлар сингари ҳуқуқ эгалари ва фойдаланувчилар ўртасида воситачидир. Муаллифлар, ноширлар сингари ҳуқуқ эгалари Репрографик қайта ишлаш ҳуқуқларини ташкил этиш жамиятига ўзларининг репрографик қайта ишлаш (фотонусхалаш) ҳуқуқлари бошқарувини ташкил этиш ваколатини берадилар. Репрографик қайта ишлаш ҳуқуқларини ташкил этиш жамияти алоҳида шахслар ва ташкилотларга ҳимояланган материалдан конкрет фойдаланишга руҳсат берувчи лицензия беради. Ундан административ ҳаражатларни чиқариб, қолган қисмини ҳуқуқий эгаларга топширади. Репрографик қайта ишлаш ҳуқуқларини ташкил этиш Европа, Осиё ва Тинч океанини региони, Лотин

Америкаси, Кариб денгизи мамлакатлари ва Африка сингари 55 мамлакатда ташкил этилган [14].

Амалиёт

Одатда 3 тур лицензия таклиф этилади. Баъзи лицензиялар муҳокамасиз нархлари ташкилотнинг ўлчами ва тури, нусхалаштириш ҳажмига мувофиқ бўлган стандарт прејскурантни таклиф этадилар.

Якка тартибдаги лицензия (individual license). Мазкур лицензия алоҳида шахс томонидан фойдаланиладиган аниқ бир асарга берилади. Бир сўз билан айтганда “бир маротабалик” ҳолат ҳақида гап бормоқда. Масалан, кутубхоналар босма журналдаги мақолани талабалар ўқиши учун тавсия этиладиган тамоқдаги пакетга кўшиш учун рақамлаштириши.

Ковровая (гурӯҳли) лицензия (blanket license) ҳуқуқ эгаларининг маълум биир категориядаги асарларини қамраб олади. Масалан, радиоэшиттириш компанияси маълум бир вақт оралиғида чиқарилган, бир жанрдаги мусиқа асарларидан фойдаланиш учун мурожаат қилиши мумкин. Масалан, “60-йиллар рокн-ролли” кўрсатувлар цикли.

Легал лицензия (legal license). Баъзи мамлакатларда нусхалаштириш учун лицензия миллий қонунчилик асосида берилади. Такрор ишлаб чиқариш ҳуқуқларини ташкил этиш жамияти томонидан тўловлар асосида мукофот олади. Агар муаллифлик ажратмалари қонун томонидан белгиланган ҳолатда бу лицензия “директив лицензия” (statutory license) деб аталади.

Кенгайтирилган коллектив лицензия (extended collective license). Одатда ҳуқуқларни коллектив бошқаруви жамияти, шу жамият аъзолари ҳисобланган ҳуқуқ эгаларининг топшириғига кўра лицензион шартномалар тузишда иштирок этиши мумкин. Лицензиянинг бу тури асосан шимолий ўлкаларда, кейинчалик эса улар қаторига Украина, Россия Федерацияси кўшилди. Вақт ўтиши билан ҳуқуқларни коллектив бошқарув жамиятлари ривожланди. Улар турли мамлакатларни копирайт бўйича қонунларининг мослиги, копирайтнинг мустаҳкамланиши билан шуғулланади. Масалан, Муаллифлик ҳуқуқини лицензиялаштириш бўйича Британия Агентлигининг муаллифлик ҳуқуқи назорати кампанияси кенг жамоатчиликни 30 000 евро (\$40 000) миқдоридаги мукофот эвазига лицензиясиз нусхалаштириш фактлари ҳақида хабар беришларига чақирди [15]. Репрографик такрор ишлаб чиқариш ҳуқуқлари ташкилотлари халқаро федерацияси (Международная федерация организаций по правам на репрографическое воспроизводство ИФРРО) Халқаро интеллектаул мулк ташкилоти (Всемирная организация интеллектуальной собственности ВОИС) билан “бутун дунёда интеллектаул мулкни ҳимоя қилиш тартибини мустаҳкамлаш” бўйича ҳамкорлик борасида битим имзолади. Шунингдек, дунёнинг турли мамлакатларида семинарлар ўтказиш, тайёрлов дастурларини ишлаб чиқди [16].

Кутубхоналар учун сиёсий масалалар

Коллектив жамиятларнинг кутубхона ва таълим муассасалари учун фойдали томонлари:

- Фойдаланувчиларга қонун бўйича таъқиқланган ҳолатларда расмий равишдаги руҳсатнома асосида нусха кўчиришга имконият яратади. Бир сўз билан айтганда ахборот кутубхона муассасаларига, фойдаланувчиларга (албатта ҳақ эвазига) муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги қонунга истиснолар тариқаси кўпроқ нусха кўчиришга ёрдам ёрдам берадилар.
- Лицензия руҳсатномаси олиш мақсадида кутубхона муассасалари алоҳида ҳуқуқ эгалари билан муносабатда бўлишлари шарт бўлмай руҳсат олиш жараёни енгиллашади. Чунки баъзан руҳсат олиш руҳсат олишнинг имкони ҳам бўлмайди. (**“Тегишлилиги номаълум бўлган ”етим” асарлар”** бўлимига қаралсин).
- Мазкур жамиятлар руҳсат олиш жараёнидаги юзага келадиган мураккаб масалаларни ҳал этадилар. Адабий асарлар, мультимедиа материаллари ҳам бир қатор муаллифлик ҳуқуқи тўплами билан ҳимояланган бўлади. Руҳсатнома олишнинг унумли жараёнларини йўлга қўймай туриб, қонуний фойдаланиш учун имконият яратиш қийиндир.
- Лицензияланган асарларнинг тасодифий равишда муаллифлик ҳуқуқлари бузилиш ҳолатларида кутубхона муассасаларини ҳимояга олиш имконияти мавжуд.

Баъзи ҳолларда ҳақиқатда ўзгача ҳолат юзага келади.

Репрографик қайта ишлаш ҳуқуқларини ташкил этиш (РҚИХТЭ) “Организация прав на репрографическое воспроизводство ОПР” таркибига муаллифлар, ноширлар, баъзи ҳолларда фойдаланувчилар киритилади. Репрографик қайта ишлаш ҳуқуқларини ташкил этиш жамияти вазифаси муаллифлик ҳуқуқи эгалари ва фойдаланувчилар ўртасида воситачилик бўлсада, улар ўз фаолиятларида ҳолис, яъни нейтрал эмаслар. Уларнинг асосий вазифалари муаллифлик ҳуқуқи эгалари ва фойдаланувчилардан максимал фойда олишдир [17] ва улар манфаатларини таъминлашдир [18].

Коллектив жамиятлар билан муносабатда қуйидаги масалаларга тўқнаш келадилар:

- Самарадорликнинг камлиги. Баъзида коллектив жамиятлар кутубхоналарнинг сўровларига жуда секинлик билан жавоб берадилар.
- Етарлича бўлмаган оидинлик. Қайси принцип асосида нархлар шакллантирилиши номаълум, бошқарув бўйича ҳаражатлар катта ва улар мутаносиб тақсимланмаган.
- Улар муаллифлик ҳуқуқи эгалари томонидан берилган танҳо эгалик, яъни монополь ҳуқуқларга эга бўлиб, кутубхоналар уларнинг шартларига қўниши ёки рад этишлари лозим.

Лицензия кутубхоналар учун қулай бўлмаган, масалан, муаллифлик ҳуқуқи қонуни томонидан ўрнатилган истисноларни рад этиш, бунинг ўрнига ҳақ тўланишини жорий этиш каби пунктларга эга бўлиши мумкин. (**“Муаллифлик ҳуқуқи ва шартнома ҳуқуқи борасидаги муносабатлар электрон ресурслар ва кутубхоналар консорциуми”** бўлимига қаралсин)

Кутубхоналар куйидагиларни билиши лозим:

- Лицензия шартномалари тузиш борасидаги ўзаро келишувлар чоғида етарлича далилларга эга бўлиш учун кутубхона консорциумлари тузиш ёки консорциумларга бирлашишлари муҳим.
- Лицензиялар жуда зарур бўлган ҳолатдагина имзолашлари лозим. Масалан, қонун орқали йўл қўйиладиган ҳолатлардан ҳам зиёд равишда нусхалаштириш керак бўлганда. Кутубхоналарни фотонусхалаштириш рақамлаштириш жараёнини миллий қонунчилик асосида тегишлича ҳақсиз амалга оширилиши йўлга қўйилган ҳолатларда лицензия умуман керак эмас.
- Муаллифлик ҳуқуқи қонунчилиги доирасида ўрнатилган чекловлардан зиёд чекловларга эга лицензияларни имзоламасликлари зарур.
- Кутубхоналар фақатгина талабгор ва имзо чекувчи эмас, балки барча келишувлар жараёнида тенг шерикдир.
- Ички бошқарув, йиғим ва маблағларни тақсимланиши барча учун ойдин бўлиши даркор.

Ривожланаётган мамлакатлар учун юзага келадиган муаммолар

1996 йил Ноширларнинг Халқаро Ассоциациясининг 100 йиллик юбилейини нишонлаш чоғида жаҳоннинг ҳар бир мамлакатида мустақил ОПРлар тузишга чақирувчи резолюция имзоланди. Бу ташкилотларнинг Халқаро Федерацияси Осиё Тинч океани региони, Африка, Яқин Шарқ, Лотин Америкаси ва Кариб денгизи мамлакатларида ноқонуний нусха кўчиришга қарши курашиш, ОПРларни ташкил этиш ва қўллаб қувватлаш, қонунчилик асосларини яратиш мақсадида регионал комитетлар тузилди.

Ахборот ва билимлардан фойдаланишга бўлган имкониятнинг мавжудлиги ривожланаётган мамлакатларда таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимида муҳим ўрин тутди. Тақчил молиявий шароитда ҳам таълимнинг базавий эҳтиёжларини қоплаш, кутубхоналарни базавий ресурслар билан таъминлаш ҳаётий муҳим факторлар бўлиб ҳисобланади.

Кутубхоначилик нуқтаи назаридан баёнот

Коллективные общества управления авторскими правами Австралийской ассоциации библиотек и центров информации: предложения по Кодексу поведения (Australian Library and Information Association (ALIA) Copyright collecting societies: proposed code of conduct)
<http://alia.org.au/advocacy/submissions/code.of.conduct.html>

Ответ Европейского бюро библиотечно-информационных ассоциаций на рабочий документ Европейской комиссии относительно управления авторскими и смежными правами (EBLIDA Response to the European Commission Working Document on the management of copyright and related rights)
http://www.eblida.org/position/CollectiveManagement_Response_July05.htm

Адабиётлар

Коллективное управление в репрографии (Collective Management in Reprography (2005) IFRRO/WIPO) <http://www.ifrro.org/show.aspx?pageid=library/publications&culture=en>
Gervais, Daniel (2006). The Changing Roles of Copyright RROs.
Nwauche S. Enyinna (2006). A Development Oriented Intellectual Property Regime for Africa www.codesria.org/Links/conferences/general_assembly/1/papers/nwauche.pdf

Оммавий абонемент ҳуқуқи

Оммавий абонемент ҳуқуқи нима?

Оммавий абонемент ҳуқуқини (ОАҲ) аниқлаш 2 хил концепцияга тааллуқлидир:

1. ОАҲ муаллифлик ҳуқуқини бир бўлаги бўлиб, ҳимояланган асарнинг ҳуқуқий эгасини вақт билан чегараланган танҳо эгалик (монополь) ҳуқуқини ифодалайди. Мазкур давр ичида оммага тақдим этилган, масалан, чоп этилган асар муаллифи уни оммавий абонементга руҳсат бериши ёки таъқиқлаши мумкин. Копирайт эгаси сифатида муаллиф ёки муаллиф ўз мулкни топширган тижорат ташкилоти, масалан, нашриётлар бўлиши мумкин. Оммавий абонемент лицензия шартномалари ва коллектив бошқарув жамиятлари орқали (муаллифлик ҳуқуқи эгаларининг топшириғи асосида) тўлов амалга оширилгач, авторизация қилинади. Баъзи мамлакатларда ОФҲга альтернатив тарзда муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги қонунга “ мукофотланиш ҳуқуқи” (remuneration right) киритилади.
2. ОАҲ “мукофотланиш ҳуқуқи” (remuneration right) ни ҳам ифодалайди. Бунда у муаллифга йўналтирилган бўлади. Ўз асарини оммавий фойдаланиш учун тақдим этганлиги эвазига муаллифи молиявий рағбатлантирилади. Бундай ҳолатларда миллий қонунчилик ўзининг молиявий рағбатлантиришни ташкил этиш борасидаги хусусий мезонларини ишлаб чиқиб, маданий мақсадларни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган бўлиши лозим. Масалан, миллий маданият ривожлантириш мақсадида, молиявий мукофотланиш фақатгина миллий тилда ижод қилувчи муаллифлар учун тааллуқли тарзда чегаралаш мумкин. Оммавий абонемент ҳуқуқи, фақатгина босма китоблар, овозли ёзувлар каби моддий кўринишдаги асарларгагина тааллуқлидир. У электрон материалларга, лицензион шартнома билан бошқариладиган маълумот базаларидан ахборот олиш жараёнлари учун қўлланилмайди. (**“Муаллифлик ҳуқуқи ва шартнома ҳуқуқи борасидаги муносабатлар: электрон ресурслар ва кутубхоналар консорциуми”** бўлимига қаралсин)

Амалиёт

Халқаро ОАҲ бирлашмасининг маълумотларига асосан [21], 19 та мамлакат ЎФҲ схемасини қабул қилди [22] ва 21 мамлакат эса методика лойиҳасини ишлаб чиқмоқда [23]. ОАҲ бўйича халқаро иқтисодий келишувлар мавжуд эмас, ҳар бир мамлакатдан ОАҲ тизимини тузиш мажбурияти ҳақида халқаро шартнома ёки конвенция йўқдир.

Европа мамлакатларида ОАХ

Европа Иттифоқининг иштирокчи мамлакатлари 1992 йил қабул қилинган Директивага асосан ОАХ тизимини мажбурий тарзда шакллантиришлари лозим. Европа Иттифоқининг 27 иштирокчи мамлакатларидан ташқари Европа Иттифоқига кирмаган, лекин умумий европа бозори манфаатларидан фойдаланиш ниятидаги мамлакатлар учун ҳам мажбурийдир. Бу Европа иқтисодий минтақасига тегишли –Норвегия, Исландия ва Лихтенштейн каби мамлакатлардир. ОАХ XIX асрнинг европада вужудга келган кашфиётидир. Адабий асар муаллифларининг фикрича, оммавий кутубхоналарнинг абонементи орқали китобдан фойдаланиш имконияти, китобларни харид қилинишига таъсир ўтказиб, фойда олишни пасайтиради. 1946 йилда ОАХни биринчилардан бўлиб, Дания, кейинчалик эса Норвегия ва Швеция қабул қилди. Моҳиятига кўра Европа қонунчилиги китоблар, фильмлар ва бошқа ҳимояланган асар муаллифлари ёки ҳуқуқий эгалари, ўз асарларини оммавий кутубхоналар абонементи орқали фойдаланишга бирор бир маблағ эвазига тақдим этишлари ёки таъқиқлашлари мумкин.

Статистик маълумотларга кўра, Европа Иттифоқининг кўпгина иштирокчи мамлакатлари буни катта иштиёқ билан кутиб олдилар. 1992 йилги Директивага асосан Европа комиссияси директиванинг бажарилишини 5 йиллик мониторингини ўтказди. Лойиҳа тараққиётида иштирокчи мамлакатлар томонидан жиддий сустрасиқлар натижасида комиссия, директива қабул қилингандан сўнг 10 йил ичида, яъни 2002 йилгача ўз ҳисоботини тугата олмади. Баъзи ҳолатларда директивани бажарилмаганлиги, нотўғри амалга оширилганлиги натижасида Европа судида қоида бузилиш ҳолатлар кўриб чиқиди. Бельгия, Италия, Португалия ва Испания каби мамлакатлар жазоландилар. Шунингдек, Скандинавия мамлакатларга эътибор қаратилиб, миллатларни дискриминация қилувчи ҳолатларга эътибор қаратилди.

Тўловлар қай тарзда амалга оширилади?

Ҳар қайси мамлакатда тўлов турлича амалга оширилади. Тўловлар даражаси баланд бўлмай, алоҳида муаллиф олиши мумкин бўлган максимал суммани кўрсатувчи юқори чегара ўрнатилиши лозим. Бироқ кумулятив тарзда унинг эффекти кучли. Данияда бу 20 миллион евро, яъни оммавий кутубхоналарга бўлган ҳаражатнинг 5 % ни ташкил этади [24]. Буюк Британияда эса 2006 йилда бу тўловлар 11 миллион евро ни ташкил этади. Нидерландиядан ташқари барча мамлакатларда ОАХни бошқаруви ва мазкур тўловлар давлат томонидан қопланади.

Кутубхоначилик сиёсати масалалари

1917 йил Дания кутубхоналар ассоциациясининг биринчи конференциясида даниялик муаллиф ўз китобини оммавий кутубхона абонементида берилиши учун тўлов ҳақи талаб қилди. Кутубхоналар ва ноширлар бу ғояга қарши чиқдилар. Оммавий кутубхоналарнинг абонементи орқали китобларни берилиши, мазкур китоблар савдосига сезиларли таъсир кўрсатади, деган таҳмин борасидаги тортишув исботланмади. Чунки кутубхоналар томонидан кўп нусхалар сотиб олинишини назарга олинса, нашрларнинг йирик харидори ҳисобланади, бу эса янги муаллифларнинг танилишида, бутун мамлакат доирасида асарларининг ёйилишида катта имкониятлар беради. Кутубхоналар ўз

коллекциялари мазмуни, китоб берилиши, рўйхатдан ўтказилган китобхонлар ҳақидаги маълумотларни ОАҲ тизими маъмурларига тақдим этадилар. Бу эса йиллик тўловларни амалга оширишда асос ҳисобланади.

Электрон ҳужжатлар даврида оммавий абонемент ҳуқуқи

ОАҲ тизими фақатгина босма китоблар сингари моддий матерриалларга тааллуққидир. Бу технология электрон китоблар ва тармоқ даги ҳужжатлар билан ишлашда қўлланилмайди. Электрон ҳужжатлардан фойдаланишда юридик механизмлар (лицензия) билан бир қаторда технологик тизимлар (технологик ҳимоя воситалари) орқали муаллифлик ҳуқуқи эгалари ўз маҳсулотларидан фойдалишни бошқара оладилар. Масалан, фойдаланувчи абонемент орқали китобини айнан ким ва қаерда ўқияганини муаллифлик ҳуқуқи эгаси назорат қила олмайди, бироқ электрон ресурсдан фойдаланилишни назорат қилиш имконияти мавжуддир.

Кутубхоначилик нуқтаи назаридан баёнот

Заявления Европейского бюро библиотечных информационных ассоциаций о нарушении процедур прав публичного абонемента (EBLIDA statement on the infringement procedures over Public Lending Right) http://www.eblida.org/position/PLR_Statement_March04.htm

Комитет ИФЛА по авторскому праву и другим юридическим вопросам (IFLA Committee on Copyright and other Legal Matters, CLM)

Базовый документ о праве публичного документа (Background paper on public lending right) <http://www.ifla.org/III/clm/pl/PublicLendingRight-Backgr.htm>

Позиция ИФЛА по праву публичного абонемента (IFLA Position on Public Lending Right) <http://www.ifla.org/III/clm/pl/PublicLendingRigh.htm>

Адабиётлар

Европейская комиссия, право аренды и абонемента (European Commission Rental and Lending Right) http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/rental-right/rental-right_en.htm

ППА Интернейшнл (PLR International) <http://www.plrinternational.com/>

Маълумотлар базаларига бўлган ҳуқуқ – Европа қонунчилиги тажрибалари

Маълумотлар базаси: муаллифлик ҳуқуқи ва маълумот базаларига бўлган ҳуқуқ

Тизимли равишда структураланган, қидирув амалга оширилиш имконияти мавжуд бўлган мустақил асарлар коллекциясини маълумотлар базаси деб аталади. Маълумотлар базаси электрон ва электрон бўлмаслиги ҳам мумкин. Масалан, кутубхона каталоглари. Математик формулалар, океанларнинг кўтарилиши ва қайтиши бўйича ёзувлар каби факт ва маълумотлар муаллифлик ҳуқуқи объекти ҳисобланмайди, бироқ мазкур маълумотлар коллекцияси ҳимоя билан таъминланиши мумкин. Маълумотлар базалари моддий тарзда қайд қилинган, оригинал бўлган ҳолатда ҳимояланади. Оригиналликни аниқлашнинг иккита позицияси мавжуд. Биринчи позиция интеллект ва ихтирочиликка суянса, иккинчиси тиришқоқлик ва кунтга таянади. Статут ҳуқуқга таянувчи мамлакатларда интеллектуал ижодкорлик ва янгилик элементлари талаб этилади. Умумий ҳуқуқларга суянувчи мамлакатларда эса ҳимоя куч, қобилят, меҳнат ва маҳорат талаб этилган

асарларга тақдим этилади. Статут ҳуқуқларига таянувчи мамлакатларда юксал интеллектуал оригинал маълумот базалари ҳимояланади.

1991 йил АҚШ Олий суди (умумий ҳуқуқларга суянувчи мамлакат) Фрейт ишини кўриш жараёнида [28] фактларни оригинал бўлмаган компилятив (бошқаларнинг асарларидан курамачилик асосида) фактлар ҳимояга лойиқ эмаслигини оидинлаштирди. Муаллифлик ҳуқуқида оригиналлик, яъни асликни талаб қилинди. АҚШ Олий суди алфавит тарзда тузилган телефон маълумотномасини ҳимоя объекти бўла олмаслиги таъкидланди.

Амалиёт

Маълумот базаларига бўлган ҳуқуқ маълумот базаларини ишлаб чиқарувчига берилади. Булар:

- Манфаат олиш ҳуқуқи
- Такрор фойдаланиш ҳуқуқи оммага маълум қилиш ҳуқуқи билан тенг тарзда
- Оммалаштириш, тарқатиш ҳуқуқи кабилардир.

Маълумотлар базалари ҳимояси 15 йил бўлиб, агар маълумот базаларида жиддий ўзгаришлар амалга оширилган бўлса, ҳимоя кейинги 15 йилга узайтирилади. Директива оз миқдорда истисно ва чекланишларни тахмин этади. Муаллифлик ҳуқуқи каби маълумот базаларига бўлган ҳуқуқ автоматик тарзда бўлиб, муаллифлик ҳуқуқи ҳимоясида эмаслигидан қатъий назар барча европа маълумотлар базаларига тегишли бўлади. Муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланиши учун маълумот базалари ҳужжатларнинг жойлашувида ва танлаб олинишида оригиналликка эга бўлиши лозим. Маълумотлар базаларига ҳимояни қўллаш учун ҳужжатларни сараланиши ва жойлашувида жиддий ўзгаришлар қўшилган бўлиши лозим [32]. Бунда икки талабни бараварига бажариш имконияти мавжуд: ҳужжат муаллифлик ҳуқуқи ҳимоясида ва маълумотлар базаси ҳуқуқи ҳимоясида бўлади. Маълумотларнинг мазмуни эса мазмун табиатига кўра копирайт билан ҳимояланиши ёки ҳимояланмаслиги мумкин.

Кутубхоналар учун сиёсий масалалар

Кутубхоналар ҳужжатларни сақлайдилар, ташкил этадилар, билимларни талаба, олим ва кенг оммани фойдаланишига имконият яратадилар. Электрон ахборот дунёсида кўп ҳужжатлар маълумотлар базаларида сақланади. Бунда кутубхоналар икки хил рол ўйнайдилар. Бир томондан кутубхоналар фаол равишда маълумотлар базаларидан фойдаланиб, ноширларнинг ресурсларга кириш, фойдаланиш учун лицензия оладилар. Иккинчи томондан, кутубхоналар маълумот базаларининг яратувчиларидир. Бу рақамлаштириш лойиҳаларини амалга оширишда, кутубхона каталогларини шакллантиришда, метамаълумотларни регистрини шакллантиришда акс этади.

Кутубхоначилик дунёси ҳақида гап кетганда, шуни таъкидлаш лозимки, ахборот дунёси бир қатор ўзгаришларни бошдан кечирди. Кутубхоналарни ҳамкорлигини ривожланиши шуни англатадики, локал маълумотлар базалари регионал маълумот базалари билан, сўнгра миллий ресурслар туташади. Рақамлаштириш бўйича катта лойиҳалар кутубхоналар ва тижорат партнерлар билан амалга оширилади.

Халқаро аспектлар

Кўп йиллар давомида Европа комиссияси Интеллектуал мулк бўйича халқаро ташкилотнинг (ИМХТ) халқаро форум йиғилишларида маълумотлар базаси бўйича битимга эришишга ҳаракат қилди. 2002 йилда Комиссия маълумот базаларини ҳимоя (sui generis) принципларини илгари суриб, бу борада ютуқга эришди. Бунда ИМХТнинг иштирокчи мамлакатларига халқаро даражада тегишли ҳимояни қабул қилиш таклиф этилди. Маълумот базаларини асосий яратувчиси бўлиб ҳисобланган АҚШ, бунга ишончсизлик муносабатини билдирди. 1991 йилги судда Фейст иши кўрилишидан бошлаб, маълумотлар базаларини яратувчи кўпгина америка компаниялари ўз маҳсулотлари учун махсус ҳимоя ахтара бошладилар. АҚШ савдо палатаси томонидан қўллаб қувватланадиган кўпгина компаниялар бу турдаги ҳимоя ҳуқуқини киритилишига қарши чиқдилар. Уларнинг фикрича, улар оддий юридик воситалар (шартнома) ва техника воситалари (паролларни қўллаш) орқали ўзларини адекват тарзда ҳимоя қила олишликларини билдирдилар. Муҳими уларнинг таъкидича, маълумотлар базасини кучли ҳимояси, янги маҳсулотлар яратиш ва ахборот етказишдаги рақобатни чеклаган ҳолда, янги базалар генерациясини қийинлаштиради [37]. Бу контрпродуктив ғоя эканини таъкидладилар.

Маълумотлар базалари борасидаги Директива таъсирини шахсий баҳолаш нуқтаи назаридан Европа комиссияси ИМХТ даражасидаги халқаро шартнома тузиш ҳақидаги ғояни яқин келажакда қайта таклиф этмаслиги муқаррардир. Бироқ Директива sui generis ҳуқуқини, савдо келишувларида мажбурий муносабат тарзида учинчи мамлакатларда кенгайтириш ғоясини қўллаб қувватлайди [38]. Европа Иттифоқи билан савдо битимларини муҳокама қилаётган ҳар бир мамлакат (Иқтисодий ҳамкорлик шартномасига кирувчи мамлакатлар каби) Европа Иттифоқида маълумотлар базалари ҳуқуқи борасидаги тажриба натижаларидан огоҳ бўлиб, миллий қонунчиликларида бу турдаги ҳуқуқларни киритилишидан ўзларини четлайдилар. (“**Муаллифлик ҳуқуқи ва савдо шартномалари**” бўлимидан қаралсин).

Кутубхоначилик нуқтаи назаридан баёнот

Реакция на консультации с Комиссией март 2006 г. (Responses to the Commission consultation, March 2006) eIFL <http://www.eifl.net/services/databaserules.html> EBLIDA http://www.eblida.org/position/Databases_Response_March06.htm Союз британских библиотек и архивов по авторскому праву (UK Libraries and Archives Copyright Alliance) <http://www.cilip.org.uk/professionalguidance/copyright/lobbying/laca3.htm>

Адабиётлар

Европейская комиссия. Защита баз данных в Европейском союзе: директивы о базах данных, оценка процедур и т.п. (European Commission. Protection of databases in the European Union: Database Directive, Evaluation of database rules, etc.)

http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/prot-databases/prot-databases_en.htm

Два приветствия от баз данных Европейскому союзу (Two database cheers for the EU. James Boyle, Financial Times, 2.1.2006) <http://www.ft.com/cms/s/99610a50-7bb2-11da-ab8e-0000779e2340.html>

Институт Информационного права университета Амстердама. Материалы по правам на базы данных. Уникальная коллекция судебных слушаний по Европейским (sui generis) базам

данных. (Institute for Information Law, University of Amsterdam. The Database Right File. A unique collection of case law on the European (sui generis) database right) <http://www.ivir.nl/files/database/index.html>

Creative commons очик мазмундаги лицензия

Creative commons нима?

Creative commons Лоуренс Лессиг (Lawrence Lessig) томонидан 2001 йил ташкил этилган маблағ келтирмайдиган Америка ташкилотидир. Ташкилотнинг мақсади ижодий асарларнинг, айниқса тармоқдаги ҳужжатларни фойдалана олиш даражасини кенгайтиришдир. Интернет ижодий асарларни кенг ёйиш, ҳамкорликда фойдаланиш ва такрорий фойдаланишда янги имкониятлар тақдим этмоқда. Бу ҳужжатларнинг йирик қисми муаллифлик ҳуқуқининг ҳимоя объектлари ҳисобланади. Муаллифлик ҳуқуқи асар яратилгач, уни ҳимоя қилишга киришади ва муаллифга эшиттириш, таржима, ижроси ва ёзувида бир қатор эксклюзив ҳуқуқларни беради. Creative commons муаллифлар, рассомлар, мусиқачилар ва бошқа ижодкорларга қандай шартлар асосида ўзларининг ишларига фойдаланувчилар эга бўла олиш имкониятини (доступность) танлайдилар. Фойдаланувчилар учун эса технология шартларни аниқлайди.

Creative commons фойдаланувчиларга материалларни идентификациялашда ёрдам берувчи лицензия ва логотипларни тақлиф этади. Лицензиянинг электрон шакли лицензияни тавсифловчи ва муаллифлик ҳуқуқи статусини кўрсатувчи машина ўқий оладиган метамаълумотларни ўз ичига олади.

Creative commons ҳужжатларни кенг кўламини қамраб олади.

Булар:

- Аудиоматериаллар (мусиқа, товушлар, нутқлар)
- Тасвирлар (фотосуратлар, иллюстрациялар, дизайнлар)
- Видеоматериаллар (фильмлар, анимация, фильм фрагментлари)
- Матнли ҳужжатлар (китоблар, веб саҳифалар, блоглар, очерклар)
- Таълимий материаллар (машғулотлар режаси, курс материаллари, ўқув кўлланмалар, тақдимотлар)

Бугунги кунда Creative commons лицензиясидан 90 миллион тармоқ саҳифалари фойдаланадилар. Булар фотосуратлар айирбошлаш бўйича Flickr веб-сайти; тармоқ архиви ва мультимедиа ресурсларини таркибига олувчи интернет-архив; Массачусет технология институтининг очик курс материаллари каби машҳур веб-сайтлардир.

Creative commons “очик мазмундаги” (open contents) лицензиядир. Бу термин нусха олишга ва такрор фойдаланишга руҳсат берувчи бир қатор турдаги лицензияларни тавсифлашда ҳам қўлланилади. Турли шартлар билан тақдим этилувчи очик мазмундаги лицензияларга эркин ҳужжатлаштириш лицензиялари (GNU Free Documentation), тармоқ энциклопедиядан фойдаланувчи Wikipedia ва эркин санъат лицензияси (Free Art Lisense) мисол бўла олади.

Амалиёт – Creative commons лицензияси қай тарзда ишлайди

Creative commons муаллиф ёки рассом қўлламоқчи бўлган ҳимоя ёки эркинлик даражасига мувофиқ, лицензияларнинг ихтиёрий ва мослашувчан вариантларини тақдим этади. Ҳар бир лицензия ижодкор томонидан ўз маҳсулотидан фойдаланишнинг ўзи танланган даражаси асосидаги мазмун касб этади. Бу куйидаги опциялардир:

- Муаллифлик (атрибуция): Муаллифлик (атрибуция) кўрсатилган ҳолда ҳимояланган асарлардан нусха кўчириш, тарқатиш, кўрсатиш, ижро этишга, жумладан ҳосила ишлар (производный) яратишга руҳсат этилади.
- Нотижорат фойдаланиш: Нотижорат мақсадларда ҳимояланган асарлардан нусха кўчириш, тарқатиш, кўрсатиш, ижро этишга, жумладан ҳосила ишлар (производный) яратишга руҳсат этилади.
- Ҳосила ишлар яратиш ҳуқуқисиз: Фақатгина бошланғич нусхалардан нусха кўчириш, тарқатиш, кўрсатиш, ижро этишга руҳсат этилиб, улар асосида ҳосила ишлар (производный) яратиш ҳуқуқи берилмайди.
- Шундай йўл тут: Бошланғич асар лицензиясига тенг бўлган лицензия шартлари асосида ҳосила ишларни (производный) тақатишга руҳсат этилади.

Кутубхоналар учун сиёсий масалалар

Creative commons лицензиялари кутубхоналар нуқтаи назаридан иккита аспектга эга.

Биринчидан, муаллифга тааллуқли нуқтаи назар. Кўп ҳолатларда кутубхоналар ҳимояланаётган ҳужжатларнинг муаллифлари сифатида эмас, балки фойдаланувчиларидир. Бироқ кутубхоначилик иш фаолиятида конференцияларда тақдимотлар, кутубхона веб саҳифасида жойлаштирилган кутубхона биносининг суратлари, кутубхона блоги каби муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланувчи ҳужжатлар яратилиши мумкин. Бунда кутубхона мазкур ишларнинг ҳуқуқий эгаси ҳисобланиб, уларни лицензиялаштиришга имконияти бўлиши зарур. Бунда хизмат асарларига бўлган ҳуқуқни эътиборга олган ҳолда кутубхона ходимларининг меҳнат шартномалари шартлари кўриб чиқилиши лозим.

Фойдаланувчи нуқтаи назар ҳам мавжуд. Кутубхоналар ўзларининг шахсий материалларини яратишда, Creative commons томонидан ҳимояланган миллионлаб ҳужжатлардан фойдаланадилар. Масалан, кутубхона брошюраси учун янги логотип топишда, веб сайт фойдаланувчилари учун ахборот тарзида йўл кўрсаткичлардан кўчирма олишда, янги келган ресурсларнинг бюллетенига китоб обзорларини (қисқача маълумотларини) киритилиши кабиларда.

2006 йилнинг июнига келиб, тахминан 140 тармоқ саҳифалари Creative commons ҳимояси бўлди. Creative commons илмий ҳамжамиятнинг ва кузатувчиларнинг аналитик обзорларида ва асосий публикацияларда доимо ёритилиб бориладиган очиқ мазмундаги энг машҳур лицензия турига айланди. Ахборот кутубхона соҳаси мутахассилари мазкур ишланмалардан хабардор бўлиши ва электрон ҳужжатларга кириш ва улардан

фойдаланиш ҳуқуқига тааллуқли масалалар бўйича ўз миқозларига маслаҳат беришга қодир бўлишлари лозимдир.

Адабиётлар

Веб-сайт некоммерческой организации Creative Commons <http://creativecommons.org/>
Борец за свободу с ощущением вины. Лоуренс Лессиг объясняет свою миссию по ограничению ущерба культурному наследию, который наносит авторское право (Freedom fighter with a guilty conscience. Lawrence Lessig explains his mission to limit the cultural damage caused by copyright) law <http://technology.guardian.co.uk/weekly/story/0,,1792117,00.html>
Неограниченная свобода. Руководство по освоению Creative Commons в учреждениях культуры. (Unbounded Freedom. A guide to Creative Commons thinking for cultural organizations) <http://www.counterpoint-online.org/cgi-bin/item.cgi?id=618>

Илмий коммуникацияга очик кириш

Илмий коммуникацияларга очик кириш нима?

“Манбаларга очик кириш (очик кириш, кейинги ҳолатларда ОК)” **Открытый доступ** маъноси остида барча учун Интернетда очик бўлган тақризланган ўқиш, юклаб олиш, нусха кўчириш, тарқатиш, босиб чиқариш, кўрсаткичлар тузишда улардан дастурий таъминот сифатида фойдаланиш, молиявий, ҳуқуқий ва техник тўсиқлар бўлмаган ҳолатларда қонуний мақсадларда фойдаланиш мумкин бўлган публикациялар назарда тутилади. Бу усулни амалга оширишда қўлланиладиган икки қулай йўли мавжуд: Очик фойдаланиш мумкин бўлган журналлар ва институционал (мавзувий) репозитарийлар.

Очик фойдаланиш мумкин бўлган журналлар – анъанавий бизнес модель – обуна тарзида бўлмай, тармоқ орқали барча бепул фойдаланиши мумкин бўлган журналлардир. Бунинг ўрнига янги бизнес модель – мақолаларни қайта ишлашга, спонсорлик маблағлари, реклама тушумлари ва бу методларни комбинацияси учун тўлов киритишни тахмин этади.

Оммавий илмий кутубхона (Public Library of Science) томонидан жуда кўп илмий фан соҳаларига, жумладан биология, тропик касалликларга оид Biomed Central ва Bioline International каби нашриётлар коллектив равишда 200 номдан ортиқ нашрлар чоп этаётганига қарамай, эркин фойдаланиш мумкин бўлган (открытый доступ) рефератив журналлар чиқарилади.

Бундай ташқари Oxford University Press, Springer, Elsevier каби бир қатор анъанавий нашриётлар баъзи чоп этиладиган номдаги журналларини очик доступдаги журналларга конвертация қилдилар. Очик турдаги журналлар Директорияси 3 663 номдаги турли тематикага оид доимий ўсувчи руйхатга эга.

Институционал репозитарийлар деб мазкур таълим муассасаси ёки ташкилот ходимлари муаллифликларидан чоп этилган ишлар тармоққа қўйилган – барча оммага очик бўлган архивга айтилади. Депозитга қўйилган асарлар “Очик архивлар ташаббуслари” стандартига тегишли равишда ва мос бўлган дастурий таъминот ёрдамида қидирув ва юклаб олиш имконига йўл қўйилади.

Кутубхоналар ва эркин фойдаланиш

Кутубхоначилар ахборотдан эркин фойдаланиш имкониятини мустаҳкамлашга доимо интиладилар. Мазкур жараён иштирокчилари сифатида улар билимларга бўлган йўлни тўсувчи тўсиқларни бартараф қилиш йўлларини излайдилар. Кўпгина кутубхона асоциациялари бутун дунё бўйича очиқ фойдаланишни қўллаб қувватлаш бўйичабаёлотлар чиқариб, бу масалалар бўйича базавий декларацияларни имзоладилар.

Адабиётлар

Баёлот ва декларациялар

Берлинская декларация по открытому доступу к знаниям в научных и гуманитарных дисциплинах (2003) (Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities (2003) <http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>

Заявление в Бетезде о публикациях открытого доступа 2003 г. (Bethesda Statement on Open Access Publishing (2003) <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>

Будапештская инициатива по открытому доступу (Budapest Open Access Initiative (2002) <http://www.soros.org/openaccess/>

Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений (ИФЛА), заявления по открытому доступу к научной литературе и исследовательской документации (2003) (International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) Statement on Open Access to Scholarly Literature and Research Documentation (2003) <http://www.ifla.Org/V/cdoc/open-access04.html>

Национальная политика открытого доступа для развивающихся стран (2006) (National Open Access Policy for Developing Countries (2006)

<http://scigate.ncsi.iisc.ernet.in/OAworkshop2006/presentations.htm>

Позиция Научного совета Великобритании по вопросу улучшенного доступа к результатам научного исследования (2006) (Research Councils UK position on issue of improved access to research outputs (2006) <http://www.rcuk.ac.uk/research/outputs/access/default.htm> Сальвадорская декларация «Открытый доступ: с точки зрения развивающегося мира» (Salvador Declaration on Open Access: the Developing World Perspective (2005)

<http://www.icml9.org/meetings/openaccess/public/documents/declaration.htm>

Хисоботлар

Исследования Европейской комиссии по экономической технической эволюции европейского рынка научных публикаций (2006) (European Commission Study on the Economic and Technical Evolution of the Scientific Publication Markets in Europe (2006)

http://ec.europa.eu/research/science-society/page_en.cfm?id=3184Отчет о стратегическом подходе к научным публикациям Южной Африки (2006) (Report on a Strategic Approach to Research Publishing in South Africa (2006) http://www.assaf.co.za/strat_report.html Научная публикация- бесплатна для всех? Комитет по науке и технике Палаты представителей парламента Великобритании (2004) (Scientific publications, free for all? Great Britain Parliament House of Commons Science and Technology Committee (2004)

<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmselect/cmsctech/399/39902.htm>

Ресурслар

Директория журналов открытого доступа (Directory of Open Access Journals) <http://www.doaj.org/>

Директория репозитариев открытого доступа (Directory of Open Access Repositories) <http://www.openoar.org>

Электронная информация для библиотек (Открытый доступ) (Electronic Information for Libraries (eIFL.net) Open Access <http://www.eifl.net/openaccess/openaccess.html> Открытый

доступ (Open access) http://en.wikipedia.org/wiki/Open_access
Информационная программа Института «Открытое общество» (Open Society Institute (OSI) Information Program) <http://www.soros.org/initiatives/information>
Коалиция научных публикаций и вузовских ресурсов (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC) <http://www.arl.org/SPARC/>
Sherpa/RoMEO руководство по проблемам политики издательского копирайта и самоархивации (Sherpa/RoMEO guide to publisher copyright policies & self-archiving) <http://www.sherpa.ac.uk/romeo.php>

Муаллифлик ҳуқуқи ва савдо шартномалари

Савдо шартномалари нима?

Савдо шартномалари (эркин савдо ҳақидаги шартномалар) иккита ва ундан ортиқ мамлакатлар ўртасидаги контракт шартномасидир. Бозорда ўз маҳсулотлари ва хизматларини мазкур шартнома асосида бир бирларига тақдим этадилар. Шартномада иштирок этувчи мамлакатларни сони, географик қамрови асосида кўпёклама, регионал ва икки тарафлама шартномалар бўлади. Одатда, савдо шартномалари турли турдаги хом ашёлар савдосида, шунингдек, хизматларни тақдим этишда, ўзаро стандартларни қабул қилишда, божхона ҳамкорлиги ва интеллектуал мулк ҳуқуқлари, жумладан, муаллифлик ҳуқуқи борасида қабул қилинади.

Муаллифлик ҳуқуқи масалаларини савдо шартномасига киритилиши уларни кутубхоналар учун бўлган аҳамиятини оширади.

Амалиёт

Ҳар тарафлама савдо шартномалари: Халқаро савдо ташкилоти (ХСТ) ва Интеллектуал мулк ҳуқуқининг савдо аспекти бўйича битим

Ҳар томонлама савдо шартномалари 1995 йил ташкил этилган Халқаро савдо ташкилоти томонидан бошқарилади. 150 иштирокчи мамлакатлар томонидан имзоланиб, тегишли миллий парламентлар томонидан ратификация қилинган Халқаро савдо ташкилоти шартномалари ҳар томонлама савдо тизими сифатида машҳур бўлган тизимнинг ўзаги ҳисобланади. Бу шартномалар халқаро савдонинг юридик асосини ташкил этади. 1995 йилда TRIPS қисқартма ном билан машҳур бўлган (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights) Интеллектуал мулк ҳуқуқининг савдо аспекти бўйича битим қабул қилинди. Биринчи мартаба интеллектуал мулк билан иш юритиш қоидалари ҳар томонлама савдо тизимига киритилди. TRIPS муаллифлик ҳуқуқи, патентлар, савдо белгилари сингари барча турдаги интеллектуал мулкка тегишлидир. Бироқ электрон ҳужжатлар копирайти масалаларига дахли йўқдир (Бу масала муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги ВОИС шартномаси орқали ҳал этилади) [44].

TRIPS бир қатор муҳим ҳолатларни ўзида жамлайди:

- Интеллектуал мулк бўйича минимал стандартлар принципи киритилган. Ҳар бир интеллектуал мулк бўйича тузиладиган шартномалар янада юқори (TRIPS плюс) стандартларни ўз ичига олиши мумкин.

- Миллий қонунчиликлардаги кўп чегараланишлар бартараф этилган
- Тортишувларни ҳал этувчи механизм шакллантирилган [45], [46].
- Турли савдо секторлари орқали “туташув бадаллари” перекрестное возмещение имконияти киритилган [47].

Эркин савдо бўйича шартномалар интеллектуал мулк ҳуқуқига тегишли қуйидаги пунктларни ўз ичига олиши мумкин:

- TRIPS томонидан ўрнатилган ҳимоя муддатини қўшимча 20 йилга узайтириш
- Ҳимоянинг техник воситаларини чеклаб ўтишни ман этиш
- Интернет хизматлар провайдерлари назоратидаги тармоқда муаллифлик ҳуқуқини бузилиш ҳолатларида жавобгарликни уларга юклатилиши
- Ҳимояланган асарларни параллел импортини таъқиқлаш
- TRIPS томонидан ўрнатилган ҳимоя ҳуқуқлари бўйича мажбуриятни мустаҳкамлаш
- Интернет шартномалар бўйича ХИМТ шартларини бажариш
- Қоида бузиш ҳолатлари аниқланганда, қоида бузувчи тараф ўзининг фаолиятида муаллифлик ҳуқуқини бузилмаганини исботлаши даркор.

Келтирилган шартларнинг ҳар бири кутубхоналарга негатив таъсир кўрсатиши таъкидланиб, бу билан кутубхоналарни барча келишувларда иштирок этишига чақиради.

Кутубхоналар учун сиёсий масалалар

Халқаро савдо битимлари шартлари муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги миллий қонунчиликда акс этган ҳолда кутубхоналар ва кутубхона хизматини ташкил этишга муҳим таъсир ўтказди. Халқаро шартномаларда, кейин эса миллий қонунчилик, икки томонлама шартномаларда кутубхона хизмати учун муҳим бўлган анъанавий ҳуқуқлар баланси ва чегараланишлари бўйича янги мажбуриятлар, ҳимоя тузумини мустаҳкамлайди. Бу эса савдо бўйича барча келишувлар жараёнида кутубхоналар муҳим иштирокчи бўлишлари, маслаҳат беришлари лозимлигини англатади.

Бошқа сиёсат тармоқларидан фарқли ўлароқ савдо келишувлари ёпиқ эшиклар ортида, жамоатчилик эътиборидан четда ўтказилади. Кўп ҳолатларда келишувлар муаллифлик ҳуқуқи борасида билими бўлмаган расмий вакиллар томонидан олиб борилади. Лекин кутубхоначи ва профессионал кутубхоначилик ассоциациялар ходимларининг вазифаси савдо келишувлари бориши ҳақида ахборотга эга бўлишдан иборатдир. Копирайтга тегишли барча билимлардан фойдалана олиш, таълим, илмий изланишларга оид пунктларни эффеқтини олдиндан кўра билиб, негатив таъсирларни юмшатувчи таклифлар бера олиши лозим.

Адабиётлар

Соглашение о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности (ТРИПС) ВТО 1995 г. (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPs), WTO 1995)

http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trips_e.htm

Каким образом международные торговые соглашения сказываются на библиотеках. Позиция

Европейского бюро библиотечно-информационных ассоциаций по международным торговым соглашениям, 2005. (How International Trade Agreements affect Libraries (EBLIDA Position Paper on International Trade Agreements), EBLIDA 2005) http://www.eblida.org/position/InternationalTradeAgreements_Position_September05.htm Позиция ИФЛА по Всемирной торговой ассоциации, ИФЛА 2001 (IFLA Position on The World Trade Organization, IFLA 2001 <http://www.ifla.org/III/clm/pl/wto-ifla.htm>)

Многосторонние соглашения и мир «ТРИПС плюс»: Всемирная организация интеллектуальной собственности ВОИС, отчеты по проблемам ТРИПС, 2003 г. (Multilateral agreements and a TRIPS-plus world: the World Intellectual Property Organization (WIPO), TRIPS Issues Papers 3 (2003) by Sisule Musungu and Graham Dutfield, QUNO)

Материалы по ТРИПС и развитию. UNCTAD-ICTSD проект по правам интеллектуальной собственности и устойчивому развитию 2005 г. (Resource Book on TRIPS and Development. UNCTAD-ICTSD Project on IPRs and Sustainable Development (2005), Cambridge University Press)

Подсказки по ТРИПС - руководство для библиотек и библиотекарей по соглашению о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности (ТРИПС), ИФЛА 2002 г. (Tips for TRIPS - A Guide for Libraries and Librarians to the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), IFLA 2002) <http://www.ifla.org/III/clm/pl/tt-e.htm>

«Все, что не происходит в ВТО» (Everything that's not happening at the WTO www.bilaterals.org)

Халқаро сиёсат масалалари: Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилотининг ривожлантириш дастури

Халқаро сиёсат масалалари

Муаллифлик ҳуқуқи ўзининг хусусиятига кўра халқаро аҳамият касб этади. Муаллифлик ҳуқуқи борасидаги кўпгина миллий қонунлар бу борадаги халқаро шартномага асосланади. Муаллифлик ҳуқуқини халқаро аспектларига жалб этилган иккита асосий ташкилот (Халқаро Савдо Ташкилоти ва Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилот (ХИМТ)) Женевада жойлашган.

Халқаро Савдо Ташкилоти муаллифлик ҳуқуқини халқаро савдо шартномалари тизимига киритишга олиб келиб, ҳар томонлама савдо шартномалари тартибини мустаҳкамлаш ва бошқарувини амалга оширади. 2005 йил декабрига келиб 149 та мамлакат Халқаро Савдо Ташкилотига аъзо бўлиб, TRIPSда иштирок этдилар. Унча ривожланмаган мамлакатлар 2013 йил июлигача TRIPS қўйган чекланишлардан озод қилинган.

Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилот (ХИМТ) муаллифлик ҳуқуқи бўйича учта шартномани бошқаради. Булар:

1. 1886 йилги адабий ва бадий асарлар ҳимояси ҳақидаги Берн конвенцияси. (2006 йил октябрига келиб 162 та мамлакат иштирок этмоқда)
2. 1996 йилги Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилот (ХИМТ) муаллифлик ҳуқуқи шартномаси. (2006 йил октябрига келиб 60 та мамлакат иштирок этмоқда)

3. 1996 йилги Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилот (ХИМТ) нинг фонограмма ва ижролар борасидаги шартномаси. (2006 йил октябрга келиб, 58 та мамлакат иштирок этмоқда) [56].

Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилотига назар

Сўнгги йилларда Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилоти (ХИМТ) фаолиятининг роли ва иш натижалари кенг омманинг эътиборига тушди. 1974 йил ХИМТ Бирлашган Миллатлар ташкилотининг махсус агентлигига айланиб, интеллектуал мулкни ривожлантириш ва инновациялар муаммосини ишлаб чиқиш бўйича БМТ мандатини қўлга киритди [57]. 2006-2007 йилларга мўлжалланган дастурда ХИМТнинг стратегик мақсади интеллектуал мулк маданиятини илгари суришдир. ХИМТни молиялаштириш БМТ га аъзо мамлакатлар бадалига боғлиқ эмас. Ўз фойдасининг 90%ини мазкур ташкилот ўзи шуғулланадиган патентлар регистрацияси тўловларидан олади. Бир сўз билан айтганда бу ташкилот интеллектуал мулк ҳимояси ҳуқуқини кенгайтиришга қизиқиш билдирувчи ҳуқуқ эгалари томонидан молиялаштирилади.

Халқаро Интеллектуал Мулк Ташкилотининг ривожлантириш дастури

2004 йилги ХИМТ нинг бош ассамблеясида Бразилия ва Аргентина ХИМТ учун “Ривожлантириш дастури” ишлаб чиқиш борасида тарихий таклиф киритдилар. Мазкур ташаббусга “Ривожлантириш бўйича дўстлар” гуруҳини ташкил этган Боливия, Куба, Доминикан Республикаси, Эквадор, Миср, Эрон, Кения, Перу, Сьерра Леоне, Жанубий Африка, Танзания, Венесуэла каби мамлакатлар қўшилди. Ривожлантириш дастури ХИМТ ни йўналишини ўзгартириб, унинг дастлабки мақсадларига қайтаришга, яъни интеллектуал мулкни қўллаб қувватлашга эмас, балки интеллектуал ижодий лаёқатни куллашга йўналтирилди. Тамомий мақсади билимлардан кенг фойдаланиш йўллари таъминлаш ва ривожлантиришни қўллаб қувватлаш бўлиши лозимдир.

Кутубхоналар учун сиёсий масалалар

Халқаро кутубхоначилик ҳамжамияти ХИМТ нинг “Ривожлантириш бўйича дўстлар” дастурини қўллаб қувватлайди ва “Билимлардан фойдаланиш томон йўл” ҳаракатида фаол иштирок этадилар. Кутубхоналар Ассоциацияси ва Ташкилотларининг Халқаро Федерацияси (ИФЛА), кутубхоналар учун электрон ахборот (eIFL.net) ХИМТ келажаги ҳақидаги нобель мукофоти соҳиблари, медицина хизмати, очиқ дастурий таъминот яратувчилари, арбоблари томонидан қабул қилинган Женева декларациясини биринчилардан бўлиб имзоладилар [61]. ИФЛАнинг ўзининг кейинги баёнотларида ХИМТ ни ҳуқуқ эгалари ва фойдаланувчилар ўртасидаги мутаносибликни сақлаш ва ушлаб туришга қодир эмасликда танқид қилди [62].

ИФЛА ва eIFL.net “Ривожлантириш дастури” учрашувларида ҳукумат вакилларига ахборотлашган жамиятда кутубхоналарнинг тутган ўрни, шунингдек, кутубхона хизматини таъминлашда муаллифлик ҳуқуқининг ролини тушунтирдилар.

Кутубхоналарга таъсир ўтказувчи муаммолар:

- Муаллифлик ҳуқуқидаги анъанавий истиснолар ва чекланишларни электрон ҳужжатларга қўллаш борасидаги мураккабликлар
- Ҳимоя чораларини кучайтирилиши, ижтимоий мулк ҳисобланиб, таълимни таъминлаш ва ижодкорликни қўллаб қувватлашга зарур бўлган ресурсларни камайишига олиб келади
- Электрон ҳужжатларга тааллуқли бўлган янги ҳуқуқ гуруҳлари, фойдаланишга монелик қилиб, тўсиқ бўлади
- Ҳимоянинг техник воситалари, кутубхоналарга қонуний истиснолардан электрон форматдаги маданий меросни сақлаш мақсадида фойдаланишга йўл қўймайди
- Контракт шартномаларининг адолат ёки адолатсизлик билан муҳокама этилиб, кутубхоналарнинг қонуний ҳуқуқларини чегаралаган ҳолда электрон ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқини бошқарилиши

Билимлардан эркин фойдаланишни таъминлаш кутубхоналарнинг олий мақсадидир. Кутубхоначиларпрофессионал кутубхона асассациялари ва кутубхоналар ҳамжамиятлари вакиллари билан биргаликда фаолият юритиб, халқаро даражадаги мунозараларнинг фаол иштирокчиларидир. Кутубхоналар овози халқаро майдон ва миллий бирлашмалар томонидан эътиборга олиниш муҳимдир.

Кутубхоначилик нуқтаи назаридан баёнотлар

Комитет ИФЛА по авторскому праву и другим юридическим вопросам (IFLA Committee on Copyright and other Legal Matters (CLM))

<http://www.ifla.org/III/clm/copyr.htm> Электронная информация для библиотек (Electronic Information for Libraries (eIFL.net))

http://www.eifl.net/services/wipo_da.html <http://www.eifl.net/services/a2k.html>

Адабиётлар

Многосторонние соглашения и мир «ТРИПС плюс»: Всемирная организация интеллектуальной собственности. Отчет по проблемам ТРИПС №3 (Multilateral agreements and a TRIPS-plus world: the World Intellectual Property Organization (WIPO), TRIPS Issues Papers 3 (2003) by Sisule F Musungu and Graham Dutfield, QUNO)

Заново обдумывая инновации, развитие и интеллектуальная собственность в ООН: ВОИС и вне ее. Отчет по проблемам ТРИПС №5 (Rethinking innovation, development and intellectual property in the UN: WIPO and beyond, TRIPS Issues Papers 5 (2005) by Sisule F Musungu)

Возрождение третьего мира, выпуск 171-172. Гуманизируя интеллектуальную собственность: развивающиеся страны выдвигают новую инициативу (Third World Resurgence, Issue 171-172 Humanising Intellectual Property: developing countries launch new initiative)

Миллий сиёсат: Адолатли муаллифлик ҳуқуқи ҳимояси

Муаллифлик ҳуқуқи борасидаги кўпгина миллий қонунлар копирайт масалалари бўйича халқаро келишувларга асосланган. Ҳукумат халқаро шартнома имзоласа, мазкур давлат муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги қонунчилигига шартнома матнида акс этиб, халқаро мажбуриятлардан келиб чиқувчи бир қатор чекланишлар киритиши лозим.

Кўпгина, шу жумладан ривожланаётган мамлакатлар иккита асосий шартномага амал қилишлари шарт:

1. 162 та мамлакат муаллифлик ҳуқуқи бўйича халқаро қонунчилик фундаменти ҳисобланган Берн конвенциясига бирлашди. Баъзи мамлакатлар, масалан, Норвегия Берн конвенциясига 1896 йил бирлашган бўлса, АҚШ эса 1989 йили қўшилди.
2. 149 та мамлакат Халқаро Савдо Ташкилотига аъзо бўлиб, 1995 йилги “Интеллектуал мулк ҳуқуқининг савдо аспекти бўйича битим” (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights) шартларига бўйсунушга мажбур. Халқаро Савдо Ташкилоти қатнашчиларнинг ривожланаётган ва кам ривожланган мамлакатларга ТРИПСга қўшилиш муддати 2013 йил июлигача узайтирилди.

Янги шартномаларда ёритилган барча мажбуриятлар шуни тақазо қиладики, давлатлар муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги ўз миллий қонунларига тузатишлар киритишлари лозим. Бу эса кўпгина мамлакатлар, айниқса ривожланаётган ва ўтиш даврини бошдан кечираётган мамлакатлар ҳозирда муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги қонунларини ўзгартириш жараёнидалар.

Кутубхоначилар жараён иштирокчилари сифатида

Муаллифлик ҳуқуқи қонунлари инсон билимлари маҳсулоти ва ахборотга эга бўлиш, унинг назорати ва оммалаштирилишини усулини бошқаришга йўналтирилган. Кутубхоналар инсонларга ахборотни топишда, улардан фойдаланишда ёрдам беради. Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги қонун кутубхона хизмати кўрсатишга таъсир кўрсатади, чунки у ҳар бир мамлакатда кадрлар тайёрлаш ва таълимига таъсир этувчи таълимий ресурслар, илмий тадқиқот материалларидан фойдалана олиш имкониятини бошқаради. Кутубхоначилар ўзларининг нуқтаи назарларини изоҳлаган ҳолда маърузалар тайёрлашлари, киритилиши лозим бўлган ўзгартиришлар борасида таклифлар тайёрлашлари лозим.

Кутубхоначилар маслаҳатчилар сифатида

Ҳар куни кутубхоначилар ахборот билан ишлайдилар, талабалар, профессор ўқитувчилар ва кенг омманинг талабларини қондирадилар. Кутубхоначилар ахборот билан техника тўқнашувида фаолият юритиб, билимларга бўлган жамият эҳтиёжини теран ҳис этадилар. Муаллифлик ҳуқуқи борасидаги маслаҳатлардан ташқари, масалан, нашриётларга очиқ фойдаланиш борасида, етим асарлар, ахборот дунёсидаги ўзгаришлар жараёнида юзага келувчи муаммолар юзасидан сиёсатчиларга, қонунчиларга турдош масалалар бўйича амалий маслаҳатлар беради.

Кутубхоначилар иттифоқчилар сифатида

Кутубхоналарни бирлашиши ва кооперацияси иш усулларининг бир қисми ҳисобланади. Ҳамфикр гуруҳлар билан умумий мақсадлар йўлида стратегик иттифоқ

тузиш ҳар томонлама муваффақият келтиради. Электрон кутубхоналар яратувчилар, илмий ҳамжамиятлар, ногиронлар гуруҳлари, истеъмолчилар гуруҳлари, очик дастурий таъмин тарафдорлари гуруҳи сингари гуруҳлар ҳамжамиятини мисол қилиш мумкин. Ечилиши лозим бўлган муаммолар кўламига қараб турли иттифоқчилар топиш мумкин.

Халқаро кутубхоначилик ҳамжамияти томонидан мадад олиш мумкин. Муаллифлик ҳуқуқи ва бошқа ҳуқуқлар бўйича ИФЛА қўмитаси ўзининг таркибига 20 та мамлакат вакиллари олиган. “Кутубхоналар учун электрон ахборот” консорциуми аъзолари муаллифлик ҳуқуқи дастури доирасида ёрдам кўрсатишга тайёрлар.

(IFLA Committee on Copyright and other Legal Matters (CLM)
<http://www.ifla.org/III/clm/copyr.htm>)

Кутубхоначилик нуқтаи назаридан баёнотлар

Комитет ИФЛА по авторскому праву и другим юридическим вопросам (IFLA Committee on Copyright and other Legal Matters (CLM) <http://www.ifla.org/III/clm/copyr.htm>
Электронная информация для библиотек (Electronic Information for Libraries (eIFL.net) <http://www.eifl.net>)

Адабиётлар

Страны-члены ВОИС: контактная информация для национальных служб по авторскому праву (WIPO member states: contact information for national copyright offices) <http://www.wipo.int/members/en/>

Изоҳлар

1. <http://www.drm.info/>
2. WCT Arts 11 & 12, WPPT Arts 18 & 19
3. EU copyright Directive Arts 6 and 7
4. <http://www.wired.com/news/privacy/0,1848,69601,00.html>
5. <http://geemodo.blogspot.com/2006/11/internet-archive-secures-exemption-to.html>
6. Article 5.2(c)
7. Article 5.2(b)
8. http://www.eff.org/IP/DMCA/unintended_consequences.php
9. <http://www.apig.org.uk/current-activities/apig-inquiry-into-digital-rights-management.html>
10. <http://www.copyright.gov/fedreg/2005/70fr3739.html>
11. <http://www.law.duke.edu/cspd/orphanworks.html>
12. Recommendation on the Digitisation and Online Accessibility of Cultural Material and Digital Preservation
13. www.cilip.org.uk/aboutcilip/newsandpressreleases/news061208.htm7cssversion-normaltext
14. Robinson, Gerard Legal Access-The Mediating Role Of The RROs In Copyright Licensing
15. <http://www.copywatch.org/index.htm>
16. Collective Management in Reprography WIPO/IFRRO
17. www.ifrro.org/upload/documents/Emergent-RROs-1997.pdf
18. <http://www.cla.co.uk/about/vision.html>
19. www.ifrro.org/upload/documents/Emergent-RROs-1997.pdf
20. Nwauche S. Enyinna (2006). A Development Oriented Intellectual Property Regime for Africa
21. The PLR International Network, coordinated by the UK registrar for PLR, provides assistance to countries on PLR. <http://www.plrinternational.com/>
22. Australia, Austria, Canada, Denmark, Estonia, Faroe Islands, Finland, Germany, Greenland, Iceland, Israel, Latvia, Lithuania, Netherlands, New Zealand, Norway, Slovenia, Sweden, United Kingdom

23. Belgium, Croatia, Cyprus, Czech Republic, France, Greece, Hungary, Ireland, Italy, Japan, Kazakhstan, Liechtenstein, Luxembourg, Malta, Mauritius, Poland, Portugal, Romania, Slovak Republic, Spain, Switzerland
24. <http://www.kum.dk/sw5573.asp>
25. [http://www.plr.uk.com/trends/pressrelease/feb2006\(1\).htm](http://www.plr.uk.com/trends/pressrelease/feb2006(1).htm)
26. IFLA CLM Background Paper on Public Lending Right
27. <http://www.ifla.org/III/clm/p1/PublicLendingRigh.htm>
28. Feist Publications, Inc. V. Rural Tel. Service Co.
<http://www.techlawjournal.com/cong106/database/19910327feist.htm>
29. DG Internal Market and Services Working Paper. First evaluation of Directive 96/9/EC on the legal protection of databases
30. Directive 96/9/EC on the legal protection of databases
31. <http://news.independent.co.uk/people/obituaries/article1838327.ece>
32. http://www.intellectual-property.gov.uk/resources/other_ip_rights/database_right.htm
33. http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/copyright-infso/copyright-infso_en.htm
34. Evaluation of Directive 96/9/EC on the legal protection of databases p.5
35. http://www.competition-commission.org.uk/rep_pub/reports/2001/457reed.htm#summary
36. The Legal Protection of Databases (Submitted by the European Community and its Member States) WIPO SCCR/8 http://www.wipo.int/meetings/en/doc_details.jsp?doc_id-2323
37. James Boyle: A Natural Experiment, Financial Times, 22.11.2004
38. Article 11(3) & Recital 56
39. Budapest Open Access Initiative (2002) <http://www.soros.org/openaccess/>
40. <http://www.libraryjournal.com/article/CA516819.html>
41. http://ec.europa.eu/research/science-society/page_en.cfm?id-3184
42. [http://www.scidev.net/quickguides/index.cfm?fuseaction-qguideReadItem&type-1&itemid-2828&language-1&qguideid-4](http://www.scidev.net/quickguides/index.cfm?fuseaction=qguideReadItem&type-1&itemid-2828&language-1&qguideid-4)
43. <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/11688/>
44. <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/>
45. Toward Supranational Copyright Law? The WTO Panel Decision and the 'Three-Step Test' for Copyright Exceptions http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=253867
46. <http://www.bmr.org/page/article-3>
47. www-rcf.usc.edu/~enn/text/Ecuador%20revised%2005.doc
48. Gervais, D.J. Intellectual Property & Development: towards a strategy, draft of Feb. 1, 2006
49. Resource Book on TRIPS and Development p. 715
50. TRIPS Article 7 Objectives and Article 8 Principles
51. http://www.wto.org/English/tratop_e/dda_e/dohaexplained_e.htm
52. Gervais, D.J. Intellectual Property & Development: towards a strategy, draft of Feb. 1, 2006
53. Gervais, D.J. Intellectual Property & Development: towards a strategy, draft of Feb. 1, 2006
54. <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/>
55. <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/>
56. <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wppt/>
57. UNCTAD, UNDP, UNIDO, UNESCO Rethinking Innovation, development and intellectual property in the UN, Sisule F Musungu
58. http://www.wipo.int/about-wipo/en/what_is_wipo.html
59. Multilateral Agreements and a TRIPS-plus world: the World Intellectual Property Organization (WIPO)
60. <http://www.un.org/millenniumgoals/>
61. <http://www.cptech.org/ip/wipo/aenevadeclaration.html>
62. <http://www.ifla.org/III/clm/CLM-GenevaDeclaration2004.html>
63. Berne Convention (1886) <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/>
64. http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trips_e.htm